

A 4095

1902/3525

M. J. Eisen.

Kalevipoja näimilt.

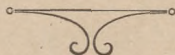
Jurjewis (Cartus).
„Postimehe“ trüki-
hoja trükk ja kulu.

Kalewipoja päiwilt.

Kirjutanud

M. J. Eisen.

Surjewis (Zartus).

„Postimehe“ — J. Tõnisson'i — trükiti kirjastus.

1901.

Дозволено цензурою. — Юрьевъ, 15 января 1901 г.

H i i n d.

I.

Imelikku loo jutustab meile Kalewipoja 16
lugu 758—872. Maailma ääre otsimisel

Mehed jõudsid sinna maale,
Kus need kuted sõiwad kulda,
Kuted kulda, kanad karda,
Haned haljasta hõbedat,
Warejed wana waskeda,
Besalinnud peningida,
Targad linnud taalderida,
Kus need kajud kaswasiwad,
Kapsad kuuse kõrguseni.

Seda imelikku maad ei läinud Kalewipoeg
ometi waatama, waid heitis Sulewiga puhkama ja
pani Alwi wahiti pidama. Keeletark laewamees-
tega pidi seda imelikku maad katsumas käima.

Misfugused kaswu poolest keeletark ja Lennuki
mehed olnud, sellest ei lausu meile lugulaul sõnagi.
Arwata wõime ometi, et wist mitte Kalewipoja
fugused, waid nagu muud tarwalised inimesed.
Igapidi mitte kõige wiletsamad. Kui Kalewipoeg
ju Lennuki jaoks kõige paremaid aineid wõttis
ja laewa kõige paremini laskis walmistada, siis
pidi ta laewameesteks wist küll ka kõige tugewa-
mad ja osawamad mehed walima, olgu ka, et need
rammu poolest kaugelegi ta enese wasta ei saanud.

Leenuki mehed läksiwad siis keeletarga seltsis
wõõrast maad filmama. Mehed käisiwad tüti
maad ära, õhtu jõudis kätte. Laewale nad enam
tagasi ei pääsnud. Nad heitsiwad pöösa alla
wäsimust puhkama.

Kõige paremast unest äratati aga mehed
üles. Teisel hommikul enne koitu astus Hiigla
targa tütar kopsa-aeda lehmadele kopsalehti kit-
suma. Neitsi leidis mehed pöösa alt puhkamast.
Ei teadnud, mis neist arvata. Pani mehed põlle
sisse ja wiis isale koju näha.

Kodus raputas neitsi mehed põllest maha ja
ütles isale:

Tähendele, taadikene,
Mis ma nalja mängitusel
Kopsa-aiaft koristasin,
Kus nad kirebud kuuekesi
Kaste wilul kohmetanud
Kapsapää all põõnutasid!

Kuus meest ühe kapsapää all puhkamas! See
wast oli kopsas! Ja see wast oli neitsi, kes kuus
meest põlle sisse pani ja põllega koju wiis! See
küll Kalewipojale järele ei andnud, kellest kuuleme,
et tal mees taskus olnud. Neitsi peab mehi titte-
deks, mängukannideks.

Isast aga kuuleme teist arwamist. Wiist on isa
niihama wähe nagu tütar nii pisukesi inimesi näi-
nud. Ta elunähtused awaldawad talle ometi, et
pisukesi mängukannideks ei tohi lugeda.

Selgemaks aru kättesaamiseks andis neitsi isa
wõõrastele mõistatusi mõista. Keeletark mõistis
need sedamaid üles. Sest tegi Hiigla tark otsuse, et

Need on päälmaa naeste pojad,
Keske käiwad tarka teeda
Õpetusi otsimaies.

Sedamaid andis isa tütrele käsu, mehi sinna
tagasi wiia, kust nad leitud. Keeletark aga palus

neitsit, neid mere kaldale wiia. Neitsi pani mehed põlle sisse ja tegi, nagu need soovinud.

Nagu suitsupilve sammast
Taewa kummilt ripakil,
Pikri pilli puhumisel,
Tulda taewast puistamisel,
Tuli Hiigla tütar noori
Lennusammul laewa poole,
Kärinaga mere kalda,
Puistas põllest mehe pojad
Hõbelaewa jerva pääle.
Piiga lõõtsuw hinge puhin
Puhus laewa laenetele,
Benikoorma kaugusele.

Enešjugust neitsit nähes hakkas Kalewipoeg tulijat ometi pilkama:

Ole terve, tütarlapsi,
Pesid silmad palumata,
Küllap ije kuivateles,
Pühin piisad palgedelta.¹⁾

Kohe sõitis Lennuk edasi, Hiigla neitsi jäi maha ja meie ei kuule temast enam midagi.

Kui nüüd kuulbud lugu weel korra laseme filmade eest mööda käia, siis tuleb meil kõige päält tähele panna, et kirjeldatud juhtumine mõõral maal sündinud. Mingijugust nime sellele maale Kalewipoeg ei anna. Kalewijuurst neitsit ja ta isa kutsub Kreutwaldaga Hiigla tütreks ja Hiigla targaks.

Sarnaseid jutte leiame ka naabrirahwaste juurest.

Mine germanlaste juurde, kas Saksamaale ehk Rootsi ehk mujalegi, igal pool kuuled Hiigla targa ja ta tütre lugu, kui neist sääl ka kumbgi Hiigla nime ei kanna. Kalewifarnase mehe tütar

¹⁾ XVI. 869—872.

tuleb mäelt alla ja leiab säält mehe kündmast.¹⁾ Tüdruk paneb kündja kõige adra ja härgadega põlle sisse ja wiib enesele koju mängukanniks. Kodu näitab tüdruk isale oma mängukannisid. Isa aga on tütreft targem. Isa hakkab tütreaga tõrelema ja käseb mehe härgadega tagasi wiia, need ei olla mingisugused mängukannid. Kündja olla iserahwa sugu, kes wiimaks kangelaste ajemele maale elama jääda.

Wähe Kalewipoja Hiigla tütre ja germanlaste Hiigla tütre wahel ilmub ainult ses tükis, et wiimane mehe härgadega põlle sees koju enesele mängukanniks wiib, esimene aga kuus meest. Esi-meje isa annab wõõrastele mõistatusi mõista ja alles nende ülesmõistmise järele käseb ta tütre mehed tagasi wiia; wiimase isa tunneb lihtinimese kohe ära ja annab ilma mingisuguse arupidamisetä tagasiwiimise käsu. Põllesse panemine ja mängukanniks pidamine langeb mõlematel lugudel ühiseks osaks.

Ei jää kahtlust järele, et terwet Hiigla tütre lugu Kalewipojas germanlastest laenatud looks tuleb pidada. Wist juhtus Kreutzwald kellegi suust nimetatud loo kuulma ja wõttis warsti nõuiks jeda lugu Kalewipoja sisse punuda, ehk tähendatud lugu küll jugugi Kalewipoja loosse ei puutu. Oleks Kreutzwald wähe terawamat arwustuse-nuga tarwitanud, oleks ta Hiigla tütre loo warsti kui ilmaaegse lugulaulust wälja löiganud. Müüd on ta aga Hiigla tütre loo sisse jätnud ja meie rahwaluulet looga rikastanud, mida dieti rahwa omaks lugeda ei tohi. Nii palju kui mina aru saanud, ei wõi tunnistada, et Hiigla tütre lugu meie rahwa seas üleüldiselt laiali oleks lagunenud.

Mitte wähem õnnelik kui Kreutzwald Hiigla tütre looga, on ta ülepää Hiigla nimega olnud.

¹⁾ Simrock, Deutsche Mythologie, 120.

Tähendatud nime ei tunne meie rahvas jüguigi ja keelelegi kõlab nimi võõralt. Tahame ometi nime alal hoida, siis peame teda Hiidlaks ümber muutma. Viimast nime tunnivad soomlased, ainult selle wahega, et see neil Hiitola kõlab. Keskmise täishääliku väljalangemisega võis meil kergelt Hiidla sündida. Kalewala järele tuleb Hiitola Hiie asupaigaks arvata.¹⁾ Hiis ise aga ei ole Kalewalas mingisugune püha paik, nagu meil, vaid enamasti paha olemise nimi. Agricola kirjades selle wastu tähendab hiis alles püha metsa ehk ka kõrgust ja karjalased jälle kutsuvad hiit metsawalitsejaks. Hajooksul on hiis soomlastel oma tähendust suuresti laiendanud ja muu kõrwal enesele paha maigu juurde saanud. Igapidi tohime arvata, et Hiitola ehk Hiidla küll wist esiotsa paika tähendab, kus iseäraline wägew — tihti paha — olemine asub.²⁾

Astume nüüd sammu edasi, siis võime ütelda, et Hiidlas olemused asusiwad, keda tawalised inimesed nende suurusse ehk ka mõne muu põhjuse pärast kartsiwad. Igapidi arwati Hiidla asunikka kangelateks tawalistest inimestest. Neitsist rääkides, kes mehed põlle sisse wõtab, võib neitsi sellepärast üsna täie õigusega Hiidla nimetks saada ja see koht, kus niisugune neitsi oma isaga asub, Hiidlamaa nime kanda. See arwamine jaab jeda suurema õiguse, kui Comparetti seletust hiie kohta tähele paneme.³⁾ Comparetti arwab, et sõna hiis Gooti sõnast haithins, wanas Saksa keeles heidhenn, uues Heide — pagan, sündinud olla. Esiotsa tähendanud nimetatud sõna ometi metsikut ehk metsm meest. Seega tähendas Hiidla alguses metsikute ehk metsmeeste kodupaika.

1) Kalewala seletused, Hiitola.

2) Miika, 5, 13; Aamos, 7, 5.

3) Kalewala, I. 180—181.

Hiidla asunikka on ammupest ajast saadik ju hiiudeks nimetatud. Hiiude nimi anti enne wist tawalisesti inimestele, kes oma suuruse ja jõuu poolest teistest üle käiswad, umbes nagu hiiud Soome keeles ehk nagu metsikud Comparetti seletuse järele. Praegusel ajal tähendawad hiiud küll weel Hiiu saare asunikka hiiulaste nime kõrwal. Smeks ei pruugi me aga seda nime hiiulastest sugugi panna. Hiiulaste seast leitakse meiegi päiwil weel rohkesti tugewaid ja pikki mehi, palju enam kui ümberkaudu Suurelmaalt.

Kreuzwaldi Hiigla tarka ja ta tütar wõiksin sellega Hiidla targaiks ehk koguni Hiiu targaiks ja ta tütreiks teha. Sellega ei taha ma ometi ütelda, nagu oleks Hiiumaa emnemuiste niisugune imede maa olnud, nagu seda kirjutuse algusel kuulsime. Palju enam tuletan meelde, et Hiidla ehk Hiiu tark oma tütreaga Germania mythologiast laenatud. Jätame Germania mythologiast laenatud kujudele ometi Hiidla ehk hiiud nimeks, siis ei taha nimi enam kohta, waid ainult inimeste loomust kätte tähendada, mis suuruse ja tugewuse poolest teistest üle käiwad. Selle järele nimetasiwad wanemad inimesed hiiuks sedagi, kes sugugi Hiiumaal ei olnud, waid kes Suurel maal elas, kui aga niisugune inimene tawalisi inimesi jõuu ja suuruse poolest oma warju jättis.

Saagu weel tähendatud, et Kreuzwaldgi teisel hiiusid tugewate meeste tähenduses tunneb ja tarwitab. Nii näituseks kästakse waenlaste tulekul:

Siis aga wasta wahwad mehed,
Tugewamad teiste toeksi,
Sõjahiiud sõdimaie.¹⁾

Nagu mõttestgi ilmub, ilmuvad sõjahiiud siin wägimeestena, kes teistele teed peawad näitama ja rada raiuma.

1) Kalewipoeg, IX., 724—726.

II.

Meie päivil on hiiud hiiblastega täiesti kokku sulanud ja oma kõrvalise tähenduse kaotanud. Selle poolest ei tohi me ometi veel ütelda, nagu ei tunneks meie rahvas hiiusid nende iseäralikus tähenduses, kui ta seda kuuleme, et Kalewipoja Hiidla tart oma tütreaga laenatud kujukst tuleb lugeda. Kas tunneb meie rahwalaul hiiusid nende esialgulisest tähenduses?

Siin ei pruugi me filmapiltugi pikemalt mõtelda. Mitmed Hiidla targa ja tütre jarnased kujud astuvad meile rahvaluulest filma ette. Tuletagem kõige päält Kalewit, Lindat ja Kalewipoega meelde. Riipalju kui Toompää Tallinnast kõrgemal, seisavad need kolm isikut oma tugewuse ja suuruse poolest tavalistest inimestest kõrgemal. Wana Kalewi jõuu ja rammu kohta ei kõnele meile lugulaul küll õieti midagi iseäralikku, aga julgesti võime arvata, et Lindal kohane mees pidi olema, olgu küll, et mõnegi korra meie päewil pisike mees enesele suure ja tugewa naese kosib. Rahwa suust saadud ainete waral kuuleme, et Kalew Olewiste firiku torni puruks tahtnud wisata. Mõnes kohas näidatakse kiwa, mis Kalewi kiwideks hüütatse. Meid olla wana Kalew kaugele sinna wisanud.

Paremini seisab lugu Lindaga, kui ülepää Kalewi naesele Kreuzwaldi tahtmise järele Linda nimeks tohime anda. Meie wanem rahvas ei tea Lindast midagi rääkida, küll aga Kalewi naesest. Ja mis rahvas teab rääkida, kuulutab selgesti, et pojalt kohane ema on. Kalewi naesest teatakse, et ta ainuüksi Radrinasse linna tahtnud ehitada. Kalewi naene tulnud lõuna poolt Sootaguuse mäe poole, juur kiwi süles. ¹⁾ Selle kiwi tahtnud Kalewi

¹⁾ Sootaguuse mägi on suure tee ääres, Radrina firiku juurest Hõbede poole, umbes werst teest eemal. Säl seisab praegugi veel Kalewi naese kiwi. N. Kiwi.

naene Sootaguse mäele wiia ja sinna linna ehitada. Mäe all kattenud aga Kalewi naese põlle = paelad, kiwi langenud maha ja linn jäänud ehitamata.

Eh! jälle tuletagem Tallinna Doompääd meelde. Seegi langeb Kalewi naese tööde hulka. Kalewi naene tahab mehele jäädawa mälestusejamba ehitada. Seks hakkab ta kalmule kiwa ja kaljusid kokku kandma. Ja seda wiisi sünnib tore Doompää.

Korra kiwa kandes katterwad Kalewi naesel põlle = paelad ja kiwi langeb maha. Lesk istub kiwi otja maha ja hakkab walusaid pisaraid walama. Pisarad woolawad ühte ja neist sünnib ülemiste järw. Järwe äärde jääb aga kiwi järeletulijatelegi Kalewi naese leinast tunnistust andma.

Kalewi naene võib julgesti Hiidla neitsi kõrwa astuda.

Ja niisama hästi jälle Kalewipoeg Hiidla targa kõrwa oma tugewuse poolest, kui ülepää Hiidla tark tugewuse poolest tütre sarnane oli.

Tuletame ainult mõnda Kalewipoja wägitööd meelde. Maad mööda laiali leiame wäga mitmes kohas „neitsikiwa“. Need pole muud kui Kalewipoja kurnid. Lutsukiwidets noores põlwes tarwitas Kalewipoeg kolme jala suurusid paekiwa ja wiskas neid rohkem wersta kaugusele. Hiljemini wendadega wõidui kiwa heites näitas Kalewipoeg õieti, mis ta wõis. Eh! mõtelgem Kalewipoja kündmise pääle. See tuletab Wäinämöise tööd loomiselooz nii elawalt meelde. Wõi laskem jälle Kalewipoja higistamine töö järele filmade ette astuda. Hallitad woolawad jäl maa põuest ülesse, kuhu Kalewipoja higi langeb. Laudade toomine Pihkwast — teisen di järele oli neid koguni 700 — uue linna tarwis, ajab auufartuse niisuguse mehe eest pääle, ja kullakottide kandmine wanapoisi kodust sünnib meid ju otse nagu mütsi Kalewipoja eest maha wõtma.

Eht pöörame filmad Kalewipoja seltsimeeste poole. Olew, Alew ja Sulew näikse igapidi seltsilised „meest mööda“ olevat.

Lugulaul Olew i tugewusest suuremat seletust ei anna, seda enam aga rahwasuu. Rahwasuu teab Olewist, et Olew Olewiste kiriku ehitamisel Tallinnast iga päew kolm korda Marwas wõi koguni Suurjaares söömas käinud ja alati digeks ajaks tagasi tulnud. Kui korra üks kaljutükk ehituseks ei kõlbanud, wisanud ta selle mitu wersta kirikust kaugele. Wajara heitnud Olew enesest Keilasse ära.

Alew i tugewus awaldab ennašt meile nimelt härja tapmises. ¹⁾ Kalewipoja tagajitulekut oodates tapab Alew härja. Aga see oli ka härg: ei olnud seitsemel suwel sahka näinud ega kümnel aastal kündnud maad. Sada meest oli härja sarwis, tuhat turjas, seitsekümmend sabas, aga sellegi poolest ei leitud kogu maalt kedagi, kes oleks jaksanud härjal hinge wõtta.

Siiski üks leiti ometi, Alew nimelt. Alew kargas härja kaela pääle, sasis kinni sarwist ja kopsis siis kirwega päha. Alew murdis härja rammu ja sai nüüd wõidupalgaks sada waati werd ja tuhat tündrit liha.

Härja tapmisega annab Alew tunnistust, et ta tawalisjed inimesed oma rammu ja jõuu poolest kaugełt ära wõidab. Wirotannas põgeneb Kalewalas ²⁾ hirmuga suure härja eest, eht küll härja ähwardab tappa. Sulgemalt kui Wirotannas astub Alew platsi. Kalewala peab merešt rauda: täppa mehe tõusta lastma, kiwine kübar pääs, kiwised kingad jalas, kullane nuga käes. Rõrgem olemine merešt alles saab suurešt härjast jagu, kuna Alew ilma mingisuguse iseäraliku abinõuuta oma töö ära toimetab, selle töö, millest Kalewala

¹⁾ Kalewipoeg, XIX., 312—341.

²⁾ Kalewala, XX. 17—118.

ütleb, et selle tegijat terwest maailmast inimeste seast
otfiti, jah koguni Toonelaft, aga kufagiltgi ei leitud.

Eulewi wägewateft tegudeft teame kõige wä-
hem. Siisgi arwame, et mees, kes Kalewipoja
feltfilijeks arwatud, oma rammu ja tegude pooleft
Kalewipojast palju taha ei tohiks jääda.

Kalewipoja kõrwa astub aga igapidi faar-
laste Suur=Tõll. Niisama wähe kui Kalewipoja
ja ta feltfiliste pikkust, tunneme Suure=Tõllu
pikkust. Seda teatafje Suureft=Tõlluft ometi, et
ta paras kepp wiiesüllane palk olnud. Saaremaa
ümberkaufjete faarte pääl käinud Suur=Tõll alati
ilma sõiduriistata, otjekohe jala mereft läbi.
Suure=Tõllu waljust rääkimijest wäriſenud mäed
ja wirwendanud mere weſi ja pää raputamijest
fündinud tuul, mis puid metſas maha murdmud.
Kalewipojast teame, et ta mehe taſku piſtnud.
Muidugi oleks Kalewipoeg palju rohkem mehi
wõinud taſku piſta, kui oleks tahtnud. Suureft=
Tõlluft räägitafje aga, et ta korra 20 meest
kummagiſje taſkufje piſtnud. Pääle selle wõtnud
Suur=Tõll jefſamal korral sõjariiftadeks kahed
härgade rattad kaafa ja mahutanud nendegi pääle
20 meest. Wiimaks pannud öla pääle ja teife
kärewarre pääle weel 20 meest. Seda wiifi lainud
Suur=Tõll 80 meest kandes Eõrwe. Kuueſüllaſe
palgiga wiſanud Suur=Tõll waenlaſi otſegu oleks
palk mängukann ta käes. Suure=Tõllu wiſkami-
jeft Wa=Jätſi pihta fündinud Kureſaar, Abrolu
ja mitmed muud kohad. Muſtjala kirikut tahtnud
mehikene kiwiga puruks wiſata, aga wiſatud kiwi
lõhkunud ainult torni. Keina kirikule katſunud
Suur=Tõll niisamaſugufi tükki teha, kuid kiwi
langenud enne merde, kui kiriku pihta jõudnud.
Kärlalt heitnud Suur=Tõll waſara Kaarmafje
poja kätte ja ſee ſäält niisama ifale jälle tagafi.
Ja jurma=wõitlemijel teinud Suur=Tõll weel
mõneſugufeid wägewaid tegufid.

Samasugune fange mees kui Suur = Tõll, oli ka ta poeg noor Tõll, kellele rahwas enam muud nime ei tea anda. Kuuleme, et poeg mõnes tükis koguni isast üle käinud. Enne tähendasin juba, et ta Kaarmalt wafara isale Kärlassse kätte wisanud. Kaarma kiriku walmisjaamisel kartnud noor Tõll, et isa Kaarma kiriku ümber lükkab. Sellepärast hoidnud kae kiriku müüride taga toeks ees, et isa lükkamisest kirik ümber ei langeks.

Isast ja pojast ei jää Pirit maha. Pirit kannab küll juba kristlikku nime, sest Pirit pole muud kui kristlik Brigitta, aga jõuu poolest tuleb teda täiesti weel muistse aja lapseks lugeda. Sauna ehitusel kannab Pirit Suurele = Tõllule kerisekiwa kocku. Korra parajat kiwi kandes katkewad Piriti põllepaelad ja kiwi langeb Piriti warwaste pääle. Ja misjugune on see kerise kiwi? Kõiguste mõisa karjamaal teewad karjased selle kiwi ümber wäiksestest kiwidest treppisid, et seda wiisi Piriti kerisekiwi otja ronida. Maha langedes teeb see kerisekiwi Piriti warwastele ometi nii palju walu, et Pirit nutma puhkeb. Küll ei saa Pirit oma nutuga Kalewi naese walatud silmawee wasta, aga Piriti puudub nii suure nutu põhjus. Pirit nutab warwaste walu pärast kõwa arumaa ometi pehmeks heinamaaks, mis sestjaadik Naistepooki hüüakse.

Suure = Tõllu jälgedesse astub hiidlaste Leiger. Leiger näeb, et Pühaleppa hakatakse kirikut ehitama. Kiriku ehitus pahandab Leigeri paganlikku jõudant. Leiger mõtab mehise kiwi ja tahab kangelst Pühalepa kirikut puruks wistata. Õnneks ei lähe kiwi pihta ja seda wiisi jääb kirik seisma. Oma wihtlemise sauna kerisesse paneb Leiger 7 jõulda kiwa ja wett tuues mõtab ta ikka kaks waati õlale. Kui Suur = Tõll ta juures saunas käib, tapab Leiger kaks hõrga, sööb ise ühe ja annab Tõllule teise. Ja kui laew korra finni jääb, läheb Leiger ja kijub laewa kõige meeste ja koormaga kiuwale.

Kümme kaju meie rahvaluulest kuulutavad meile seda wiisi waljusti, et meiegi maal mehi ja naisi elanud, kes wõdralt maalt laenatud Hiidla targa ja ta tütre wasta julgesti wõiwad wälja astuda, nagu Kalew, Kalewipoeg, Kalewi naene, Olew, Alew, Sulew, Suur=Tõll, Tõllu poeg, Pirit ja Leiger. Taganeda wõiwad nad ainult ühest tüfist, tarkuse poolest, mitte aga rammu poolest. Hiidla tark tahab meile ühtlasi tarkuse edendajana ilmuda. Sedasama aga ei wõi meie maa rahwaluule kümme kaju. Nende tarkus ei jõua nende rammuga sammu pidada. Mõnegi korra astub nende rumalus õige awalikult päewawalgele. Kalewipoeg lõhub ilmaaegu laua koorma; alles siil õpetab, kuidas sihile pääseda. Pääjagu kõrge- mal seisab teistest küll tarkuse poolest Olew, aga Olewist kuuleme, et ta dieti wõdralt maalt sisse rännanud, siis niisama laenatud kaju, nagu Hiidla tark oma tütreaga. Olew on rahvaluule ometi paremini omaks ojanud ümber luua.

III.

Kalewi ja Tõllu seltskonda tähele pannes paistab meile filma, et nende tähendamiseks rahwasuus ühine nimi puudub. Sakslased nimetawad Kalewi ja Tõllu seltskonda ühise nimega „Riesen“, wenelased „богатыри“. Kreutzwald nimetab neid wahel isenimega jäätlased. „Jäätlaste aherwarteks kutsutakse igal pool Gestimaal niisuguseid kohte, kus ennemuiste wist inimeste asukohad leidusiwad.“¹⁾ Ma ei taha jalata, et wahel jäätlaste nime rahwasuus kuulusse, kuid see sünnib arukorral. Kirjagi-keelde pole tähendatud nime weel palju wõetud. Nii wäga kui tähendatud nimi meie omalt ka näidaku, tuleb teda ometi laenuks pidada, nagu Hiidla tarka ja ta tütart. Jäätlaste sõna laena-

1) Kreutzwalbi kiri õpetatud Gesti Seltile 26. apr. 1849.

mine ei ulata ammugi nii kaugele kui Hiidla targa laenamine. Jäätlastel on meile Soomest toodud. Soomest toodud laenu vastu ei pruugiks me sõnagi lausuda, sest Soome laenud kõlbavad meile tavaliselt, jäätlaste laenu vastu peame ometi häält tõstma. Soome „jättiläiset“, kellega meie jäätlastel nii ligidas suguluses seisavad, ei tohi enesele sugugi Soome rahwadigust pärida, waid peawad endi Rootsi kodanikuks tunnistama. Rootsi „jätte“ ehk wana põhjamaa „jötunn“, enamus „jöttnar“ on Soome tulnud, Soome kuue selga pannud ja ennast nüüd jättiläiseks kutsuma hakanud. Seega peab meiegi jäätlane enesele Rootsist suguseltsi minema otsima.

Viimasel ajal on mulle mõni kord siin ja jäl sõna Kalewid silma paistnud. Kalewid peatsiwad terwet Kalewi suguwõsa, aga ühtlasi ka Tõllu suguwõsa tähendama, siis sedasama, mis rootslasest laenatud jäätlastel, Soome jättiläiset. Otsitaks ei leia me rahwaluulest niisugusele nimele mingisugust põhja ja teiselt kõlab see nagu rusika hoop mööda kõrwu, kui Kalew Piritast räägitsime. Tahes ehk tahtmata peame sellest tähendusest lahkuma. Kalewipoja, Olewi, Alwi ja Sulewi kohta sünniks nimi „Kalewid“ weel, kaugemale aga mitte.

Niisama wähe kui Kalewid, näitse Kalewi ja Tõllu seltskonnale nimi kangelased kõlbawat. Waatamata selle pääle, kas sõna tõesti õieti loodud, wõib nimi juba niisugustgi tähendada, kes kange oma tegude poolest. Nii wõime Suworow'ile, Hannibal'ile ja muile kangelaste nime anda, ilma et nad oma jõuu poolest kuidagi wiisi Kalewi ehk Tõllu seltskonna vastu saaksiwad.

Wägimeesgi ei wõi armu leida, olgu ka, et P. Südda seda nime Suure-Tõllu raamatus tarwitanud ja selle nime Suurele-Tõllule auunimeks andnud. Minugi poolest kandku Suur-Tõll wägimehe nime, aga misuguse nime anname siis Piritale? Ja ühise nime kättesaamisest jääksime ometi kaugele.

Rahwaluule toodeid tähele pannes puutub meile imelik nähtus silma. Kalewi seltsfond ja niisama Tõllu seltsfond wahetatakse tihti wanapaganaga ära. ühes kohas kõneleb rahwas, et Kalewipoeg selle ja selle teo teinud, teises kohas aga, et wanapagan. Korra wiskas näituseks Kalewipoeg kiwi, teine kord nimetatakse sellesama kiwi wiskajaks jälle wanapagan. Mõni fild on Kalewipoja walmistatud, teisel seesama jälle wanapagana. ühe ja sellesama wao ajab korra Kalewipoeg, korra jälle wanapagan. Lühedalt, kümnete kaupa leidub jutte, mis pea Kalewipoja, pea jälle wanapagana ühe ja sellesama juhtumise sünnitajaks teewad.

Sinname poole kaldub lugu Tõllugagi, kui ka wähemal mõõdul. Korra tahab Suur-Tõll firikuid puruks wistata, teise korra on sellesama firiku purustaja wanapagan. Korra pandakse Tõll midagi iseäralikku tegema, korra jälle wanapagan. Sedasama kuuleme Leigristgi. Korra räägib rahwas, et wanapagan tahtnud Pühalepa firikut purustada, teisel jälle, et Leiger. Slegi Kalewi naese kantud kiwa pandakse wahel wanapagan kandma. Wanapaganal ei katke põllepaelad, nagu Kalewi ja Tõllu naesel, waid wanapaganat ehmatab kuff. Wanapagan toimetab oma tööd muidugi öösel. Korraga kuulutab kuff hommi ku tulekut. Kuke lauluga lõpeb wanapagana wõimus. Wanapagan peab kolina kiwid sülest maha lastma ja sedamaid oma teed põgenema.

Waatame, kuhu Kalewi ja Tõllu seltskonna pääle ka waatame, ikka tuleb wanapagan üht ehk teist mingisuguse töö tegemisest lahti päästma ja ilmub ise selle tegijana. Siin Kalew, jääb wanapagan, siin Kalewi naene, jääb wanapagan, siin Tõll, jääb wanapagan sesjamas ametis.

See nähtus tegijate ärawahetamises paneb meid imestlema. Kuidas on see wõimalik, et Kalewipoja ehk mõne ta seltsilise töö wanapagana tööks

loetakse? Kas võis rahvas kuulsa tegija nii ära unustada ja töö wanapagana tööks nimetada?

Eh! leiame seletuse, kui aega paremini tähele paneme. Nii hästi Kalewi kui Tõllu seltskonnad elavad nii ütelda kahe aja wahel. Paganuse päike läheb looja, ristiusu päike tõuseb. Kalewi ja Tõllu seltskonnad nähtakse paganuse wiimased kaitsjad olevat. Kalewi seltskond ei tea õieti kiriku ehitamisest midagi. Kalewipoeg tunneb kiriku ehitamise kohta ainult kiva. Küll lasseb rahwaluule Olevi kirikumeistriks hakata, aga Olevi kiriku ehitus on võõralt rahvalt laenatud.

Enam teises walguses ilmub meile Tõllu seltskond. Tõll, ta poeg ja Veiger hakkavad kirikuid ehitama. Seega nähtakse saarlased oma kuulsused ristiusu kandjateks tegewat. Kuid wari petab. Esmalt leitakse jutte, kelle järel Tõll ega ta seltskond sugugi kirikuid pole ehitanud, mis rahwaluule wahel neid lasseb ehitada. Teisets mõime aga arvata, et kui Tõll ja ta seltskond tõesti tähendatud kirikuid ehitanud, siis nad wist ei teadnud, mis nad tegiwad. Seda tunnustawad hilisemad juhtumised tõeks. Riipea kui kiriku tõsi otstarbe kohta jolge aru käes, ei tunne Tõll ega ta seltskond kirikute kohta enam armu, waid kiwid lendawad. Noore Tõllu iseloom jääb selles tükis küll natuke segaseks, ta püüab kirikut kaitsta, aga wist puudub tal kaitsmise ajal weel arusaamine kiriku võimu ja püüde kohta. Kiriku ehitus ei tähenda ju paganuse kohta muud kui jurma. Pääsivad noore Tõllu filmad ses tükis lahti, küll ta siis wist isa jälgedesse astus. Rahju, et meie tema kohta nii wähe teame. Ei näita noor Tõll kirikute kohta wihamest üles, siis peame teda küll paganuse wiimsete kaitsjate kirjast maha kustutama.

Maale tungiw ristiusk pidi paganuse wiimseid wõitlejaid muidugi paganateks nimetama. Et nüüd Kalew oma seltskonnaga ja niisama Tõll oma meele-

listega teistest veel üle jäänud paganatest pääjao kõrgemal seisivad, hakkasivad ristiniimesed neid paganuse pääedendajaid küll wanadeks paganateks hüüdma, niisama nagu praegugi kedagi, kes mõnesuguses töös teistest osavam, wanaks meistriks hüütakse.

Paganuse ja ristiusu wõitlus jõudis lõpule. Kalewi ja Tõllu seltskonnad, need ristiniimeste wanad paganad, langesivad surmale jaagiks. Paganate sugu kadus meie maalt. Minult üks jäi järele, kuri waim, kes ristiusust midagi teada ei taha. Kuriwaim sai nüüd kõigi paganate etendajaks, jäi wanakspaganaks ja jeks on ta tänapäewani jäänud.

Wanapagan tähendab siis alguses küll nii ütelda paganate päämeest, ilma et nimel midagi muud halba tähendust juures oleks olnud. Alles ajajooksul, kui paganate päämehed Manalasse läinud, päris kõige kurjuse isa ja paganuse peremees nime w a n a p a g a n enesele.

Seda wiisi ei tähenda rahwaluules nimi wanapagan alati sugugi kurja waimu, waid tihti a i n u l t p a g a n a t. Hiljemal ajal julas kuriwaim wanapagana nimega nii ühte, et praegu tihti raske on kätte saada, mil wanapagan kurja waimu, mil jälle ainult paganat tähendab.

Kui nüüd rahwaluule üht ja jedasama tööd pea Kalewi ehk Tõllu seltskonna, pea jälle wanapagana tööks nimetab, siis pole kurjal waimul kõige vähemalt tähendatud tööga midagi tegemist. Nime-tatakse tööd, mis muidu Kalewi ehk Tõllu seltskonna töö nime all tuttav, wahel wanapagana tööks, siis ei taha niisugune nimetamine Kalewi ehk Tõllu seltskonda töö tegemise auust sugugi ilma jätta. Rahwaluule jätab niisugusel korral tegija nime nimetamata ja tähendab ainult nii palju kätte, et selle tegija ristimata inimene olnud, siis pagan, wanapagan, olgu et „wana“ sõna kas põlgamise tähenduselt ehk paganuse iseäraliku astme määramiseks juurde lisatakse. Seega peame rahwaluules mõnda

tööd kurja waimu käest ära riisuma, tööd, mis muidu tema töödena tuttavad.

Kas peame siis Kalewi ja Tõllu seltskonda wanadeks paganateks hüüdma hakama? Ei ma selle poolt ole. Kalewi ja Tõllu seltskonnale wanade paganate nimeksandmine sünnitaks ainult segadust. Uuem aeg on wanapagana mõiste ju nii kindlaks teinud, et sest raske lahkuda. Jäägu wanapagana nimi edaspidigi kurjale waimule liignimeks, olgu ka, et rahwaluule endise aja paganaid wahel selle nimega auustab.

Waatame, kuhu poole waatame, paremat sõna Kalewi ja Tõllu jarnaste olemiste üleüldiseks nimeks ei saa me kujagilt kätte, kui see, mis Kreuzwald juba rahwa lugulaulus tarwitanud, nimelt h i i u d. Ma arwan, see nimi peaks tähendatud mõiste üleüldiseks nimeks saama. Hiiumaa elanikud jäägu hiidlasteks, nii väga kui nad ka enestele hiiude nime igatseswad. Nad peawad seda enestele alandujeks, kui neid hiidlasteks hüütakse. Hiiumeeste nime selle wasta arwawad nad ütle mata auusaks nimeks. Võib olla, et nad hiidlaste nimest sellepärast tahawad lahti saada, et rahwanali sellele nimele wähe kahtlase kuulsuse on kinkinud.

Hiiusid lõpuks weel korra silma eest mööda minna lastes peame ütleva, et meie hiiud Germania hiiudest lahku lähewad. Germanlaste hiiud waatawad alati waenusilmil jumalate pääle, kuna meie mythologias jumal hiiudega õieti midagi tegemist ei tee, olgu siis Kalewipojaga, kuid selle tegemise on Kreuzwald küll Kalewipojale juurde luuletanud, sest rahwaluule kujutab Kalewipoja jumalugu hoopis teisiti. Meie rahwaluule lasseb hiiusid ainult kurjawaimuga alalist sõda pidada. Germania mythologia teeb väga tihti kurjuse hiiude tundemärgiks. Meie rahwaluule näitab meile hiiusid ses tükis palju kainemalt. Küll ei pese rahwaluule neid pahategemisest hoopis puhteks, aga ta näitab ikka teo põhjuse kätte ja enamasti

nõuab see põhjus teole fergitust. Wõõramaa hiiud pole tihti muud kui kehastatud kaljud; meie hiiud langewad alati inimeste kilda. Kehastatud kaljust pole ime kuulda, et hariduse mõjul hiiud jälle kiwiks saawad. Meie hiiud sünniwad inimestena, elawad inimestena, surewad inimestena. Võite teeb ainult Kalewi naene. Kalewi naese käsi käib meilgi niisama nagu wõõraste rahwaste hiiudel: ta saab Truämmaks, teise sõnaga kiwiks. üleloomulised nähtused meie hiiude lugudes — paar Kalewipoja juhtumist maha arwatud — ei astu sugugi päewakorrale. Hiiud teewad meil tawalisesti ainult juure jõuu waral oma wägewaid tegusid. Wene rahwaluules moondab näitujeks hiiud Wolh Wjeslawjewitsh enese wahel metsloomaks, linnuks, kalaks jne., niisama nagu Kalewalas Wäinämöinen ja Louhi moondamisi ette wõtawad. Meie hiiud hoiawad endid nõiduslikkudest tegudest wabaks, nad ilmuvad meie eneste suguseks, muud kui jõuu ja rammu poolest meist mõnda korda tugeramad.

Wõõrad rahwad tunnawad mitmesuguseid hiiusid, nagu härmatuse, tule, wee ja mäe hiiusid. ülemal nimetatud põhjuste pärast ei wõi meil neist juttugi olla, olgu siis mäe ehk koopahiiudest, kui hiiudele nende mäekoopas asunise pärast niisugust nime ülepää wõime anda. Kümnele hiiule, kellest eespool pikemalt räägitud, tohiksimine ehk weel kolm juurde lisada, keda ainult wanapagana nime all tuntakse. Need on Karksi lossi, Mäkieste põrgu ja Koodioru wanapagana. Ma arwan, et tähendatud wanupaganaid kujurade waimude kilda ei tohiks lugeda, waid hiiude sekka tuleks arvata, olgu ka, et ajajooksul neile palju kujurawaimu tundemärka juurde luuletatud. Karksi lossi hiiud kandis ehk Lasna, ja Koodioru hiiud Litsna nime. Need wisanud üksteisele kümne wersta päält leiba kätte, kus juures üks teisele Litsna, teine jälle esimesele Lasna hüüdnud. Mä-

fiste põrgu hiiu kohta ei teata mingisugust nime. Nende eluasemete järele mäes või koopas võiks neile siis ehk koopahiiu nime anda. Muidu ei leia me mingisugust wahet nende ja Kalewi ja Tõllu feltskonna wahel, kui nimelt kõik need ehted neilt wõtame, mis neile kui kurjadele waimudele juurde lisatud. Igapidi kaowad needgi kolm Karksi hiiud ristiusu tulemisega. Kristlikud laulud sunnivad neid põgenema. Ses tükis lähewad Karksi hiiud Kalewi ja Tõllu feltskonnast ometi lahku. Kalewi ja Tõllu feltskond sureb ristiusu wasta wõideldes, Karksi hiiud tunnewad oma nõrkust ristiusu ees; nad annawad ristiusule maad ja kaowad teadmata teedele. Minuke abinõuu, mis Karksi hiiud ristiusu wasta tarwitawad, on sajatamine. Karksiist lahkudes hiiudnud nad: „Kadugu tüdrukute häbi ja härja kasw!“ Tüdrukuid sajatanud nad nimelt sellepärast, et tüdrukud liig agarasti ristiusu laulusid laulnud. Miks härjad hiiude sajatanist ära teeninud, selle poolest waikib rahwaluule. Sajatamise noole lasewad Karksi hiiud siis rahwa jekka ja lahkuwad selle pääle ilma tagasi tulemata rahwa seas, otse niisama nagu Wäinämöinen ja Wane-muine ristiusu tulekul rahwa hulgast lahkuwad. Hiiude lahkumiseega patub aga ennemuistne aeg meile jumalagajätmiseks kätt ja meie ette astub teretades ajalooline aeg.

Härjapõlwlased ja maa- alused.

I.

Mis mõdrastel rahvastel nende põialpoisid, gnoomid j. n. e., jeda umbes on meie rahvaluules härjapõlwlased ja maaalused.

Nende pisukesel kaswu pärast on neile härjapõlwlaste nimi antud. Nimelt ulatada suurem jagu härjapõlwlasi ainult härja põlweni. Härjapõlwlastega tutvustab Kreutswald mitu korda kirjanduses meie rahvast. Et pisukesed mehikesed äärmäailma oma kodupaigaks walinud, hüüatse neid ka maaalusteks, siis maa all elajateks, maa all olijateks. Maa all võib iga koht neile koduks saada. Iseäranis hää meelega walivad nad oma koduks inimeste eluasemed, j. o. majade alused. Pääle selle armastavad nad kändude ja kiwide aluseid, ometi ei või kusalgilgi inimene kindlasti ütelda, et neid jääb maa all ei leita. Keldrites, põrmandu, uste, kiwide ja kändude all asuwad nad aga peaaegu alati.

Härjapõlwlased näitse enamasti kõik halli habemega wanad mehed olewat. Naesterahvast härjapõlwlastest ei teata midagi. Riivaluste risti-tütre¹⁾ nimelises jutus räägib Kreutswald küll mitmest naesterahvast, aga sel jutul on esiteks

1) Cesti rahwa ennemuistsed jutud, 70—77.

wõõras mail juures ja teiseks ei ütle Kreuzwald ise kufagilgi selge sõnaga, et neid naesterahwaid tõesti härjapõlwlasteks tuleks lugeda. Palju enam ilmuvad nad tawaliste naesterahwaste juuruses ja sõidawad päälegi, kaks hobust saani ees.

Härjapõlwlased wõiwad meil iga sepa enesele koolipoisiks wõtta. Üks isa wiinud oma poja korra härjapõlwlaste sepa õpipoisiks. Poisist saanud sepp, kes kõigist teistest seppadest üle käinud. Poisi tehtud laua-nuga lõiganud leiwast ja lauastgi läbi. Härjapõlwlased näikse nagu Ilmarise juures koolis käinud olewat sepa ametit õppimas. Rahwaluule ei kõnele küll kufagil, et härjapõlwlased tõesti Ilmarise juures õppinud, aga Kreuzwald näikse selle mõtte poole hoidwat. Kalewipoja unenägu kirjeldades kirjutab Kreuzwald, pilwefõrguse mäe sisse olla Ilmarise sellid ilusama sepapaja walmistanud. Imesepp Ilmarine istunud ise kõrgel kuldjel istmel ja waadanud altkulmu seppade tööd püält.

Sepasellid seitsmekesi
Tagusiwad teraksesta,
Rallimasta rauakarrast]
Mõnusama mõõga tera,
Tugewama tapariista.¹⁾

Et need sepad tõesti härjapõlwlased olnud, seda meile ei öelda. Minult seda nimetatatse, et nad kõrge mäe sees sügawas tööd teinud ja et

Tagujatel käte pitkeks
Wanaft wasesta wasarad,
Terasega teritatud,
Kõwema kinni kinnitatud,
Warred kuldjed wasarilla,
Pihiid pios hõbedasta,
Miska peeti tulist mõõka,

¹⁾ Kalewipoeg, XII., 543—547.

Behmendati tule paistel,
Wopfitie wasarilla. ¹⁾

Teine Kreuzwaldi üleskirjutatud lugu tahab aga omalt poolt seletust anda, et Ilmarise seppasid tõesti härjapõlwe meesteks tuleb lugeda. Pika Hansu poeg Hans juhtub metsas ühe wõõraga, männikepimehega kokku. Pärast ilmub see wõõras kõrge patu otsas, must tahmane kuub seljas ja juure pandlaga nahkwöö niuete ümber. Wiimaks näeb Hans wõõral siidikuu seljas, kämbla laiuse kuldwöö wööl, kuldtkroon pääs. Kuldkrooni kallid tiivid säravad nagu tähed selgel talisel ööl.

See wõõras mees juhatab maaaluste seppade tööd. Neist seppadest kirjutab Kreuzwald: ²⁾ „Teed käies jõudis ta ühe kaljukoopa suhu, kust müdin wälja kostis ja natuke tulekuma silma ulatas. Koopasse astudes leidis ta põhjatu juure sepatoja, kus hulk lõõtsasid ja alaseid sees olivad; iga alasi ümber seitse töömeest. Põlwekõrgustel mehikestel olivad pääd suuremad kui nende kõhetud kehad, ja wasarad neil käes, ligi kahewõrra nii suurel kui nende tõstjad. Nende raskete raudnuiadega rabašiwad wäikesed mehikesed nii walusasti alafite pääle, et kõige tugewama kehaga mehed mõnusamaid wopsusid ei jõuaks anda. Väikestel seppadel ei nähtud rohkem kehakatteid kui nahkpõlled, mis kaelast jaluni ulatasiwad; selja poolt kehad olivad alasti, kuidas Jumal neid loonud.“

Wiimases kirjelduses puudub Ilmarise nimi. Härjapõlwlaste ülewaataja kirjelduse järele võime ülewaatajat julgesti Ilmariseks pidada, olgu siis, et ülewaataja siidikuu, kuldwöö ja kuldtkroon meid lõpul wähe paneb wõõrastama. Selle asemel käib härjapõlwlaste kirjeldus Kalewipoja seppasellide kir-

¹⁾ Kalewipoeg, XII., 548—556.

²⁾ Eesti rahwa ennemuistsed jutud, I lk. 167—172.

jeldusega täiesti ühte. Nii hästi siin kui jää-
teewad ülewaataja sulased seitsmekesi tööd. Wiist
tahab seega Kreukwald Hansu loosgi Ilmarist meile
ette tuua, kui ta seda ka selgesti ei ütle. Kui
suur õigus Kreukwaldil Ilmarist seppade ülewaata-
jaks, selgemini härjapõlwlaste peremeheks, teha, see
küsimus jäägu siin harutamata. Tähendan ainult
nii palju, et mina rahwaluule korjandusel selle-
kohaseid tõendusjäreid tänini pole leidnud.

Läbi aga härjapõlwlaste juurde tagasi.

Kalewipoja teadete järele taowad mehikesed
mööka. Muidu räägitakse aga, et nad tihti sirpa ja
wikatifi ja muid terariistu teha. Kreukwaldi jutu järele
walmistawad härjapõlwlased maa all kulda ja
hõbedat. Sellest kullast ja hõbedast antakse iga
aasta ainult väike osa inimeste tarwis wälja, nii
palju kui asja ajamiseks hädasti waja. Ja seda
ei saa inimesed ilma waewata kätte. Härjapõlw-
lased tambivad kulla enne peeneks ja segawad
kullaterakesi liiwaga segamini, säält peawad inime-
sed alles kulla üles otsima. Kõik muu kuld ja hõbe
seisab maa all koobastes suurtes rahnudes wirnas.

Veel räägitakse, et härjapõlwlased kuld krooni-
sid walmistawat. Neid kroonisid ei anna nad
ometi ühelegi maapäälsele kuningale, waid kingi-
wad usside kuningale. Need kroonid särada otse kui
heledam päikene.

Mida härjapõlwlased oma taotud terariista-
dega teewad, jääb meile saladuseks. Arukorral
kingiwad nad neid inimestele. Need terariistad
käiwad siis aga kõigist maapäälsete seppade tera-
riistadest üle. Wiedemanni teadmise järele ¹⁾
tagunud härjapõlwlased korra ühele mehele wikati.
See läinud alles siis nüriks, kui mees oma
wenmale ütelnud, et ta wikati härjapõlwlaste käest
jaanud. Korra kinkinud härjapõlwlane mehele

¹⁾ Aus dem inneren und äußeren Leben, Iff. 430.

kirwe. Selle kirwega wõinud mees ka kas kirwa raiuda. Kuhu paugu andnud, puru taga. Jälle korra saanud laps härjapõlwlase käest raha. See raha tulnud lapsle alati tagasi, nii tihti kui laps ka raha käest ära andnud.

Härjapõlwlased armastawad võse tööd teha. Enamasti ei ulata nende wali tagumine jügamast maa alt inimeste kõrwu, nii wagune põ ka olgu. Minult jõulu ja uueaasta võde wahel võib nende tagumist maa alt selgesti kuulda. Kuulaja kõrwu kostab waljult tagumise hää liff = taff, tiff = taff! Kas härjapõlwlased nimetatud ajal maapinna ligidamal tööd teewad, või taowad nad waljumini, või on jälle nende tagumise kättekostmisel mõni muu põhjus, selle kohta ei anna rahwakuule seletust. Saaremaal, Kaarmas, teatakse weel, ¹⁾ et härjapõlwlased Jaanipäewal terve põ ja päewa ühte lugu taguda. Seda tagumist võida kuulda. See tagumine tahta rahwale meelde tuletada, et aeg käes heinamaale minna. Kui keegi uueaasta võsel härjapõlwlasi kuulda saagiwat, hõõweldawat ja naelu sisse taguwat, siis tähendada see paha. Sinna majasse tulla wist surm pea wõõraks.

Oma wäikese kaswu pääle waatamata ei pruugi härjapõlwlased jõuu poolest tugewagi mehe ees häbeneda. Korra tahtnud mees härjapõlwlasi lüüa, saanud aga ise härjapõlwlase käest nii wasta, et sedamaid silima pannud. Teine mees hakanud härjapõlwlasi pikali wiskama. Enne kui mees aga aru saanud, olnud ta pikali, härjapõlwlane rinnuli pääl. Jälle korra ahtnud härjapõlwlane üksipäini natuke ajaga terve koorma heinu laudile. Kulla tompusid, mis mees tõstagi ei jõuda, olla neil tühi asi ühest kohast teise wisata. Wasarad härjapõlwlaste käes käiwad suuruse poolest tihti tagujatest üle ja niisama ka oma raskuse poolest. Siiski

1) Holzmayer, Dsiliana, 1. 19—20.

liiguvad wafarad nii kärmesti, nagu oleksiwad nad mängufannid.

Kuna hiiud oma suure jõuu ja kaswu pääle waatamata enamasti mitte wäga targad ei ole, näeme härjapõlwlasteft hoopis ümberpöördud lugu. Üks härjapõlwlane on tihti targem kui kümme hiiudu kofku. Häa nõuuga ei jää nad ialgi hädasse.

Kuna hiiud oma otsekohefe olefuga wanapaganat meelde tuletawad, tunnistawad härjapõlwlased juurt osawuſt kõigis ettevõtmistes üles. Kreuzwald ütleb, et nende fergus hüppamisel nii näitab, nagu oleksiwad neil tiiwad. Oma peremehele rooga lauale kandes pidanud nad iga fofd põrmandult lauale hüppama. „Suured roogadega täidetud faufid ja waagnad käes, oskafiwad mehifefed neid nõnda hoida, et üht piiska üle ferma maha ei läinud.“¹⁾

Wormſis räägitakse, et härjapõlwlased niitmist ja kündmistgi ofata.²⁾ Kus nad niitſiwad ja kündſiwad, fas maa all wõi maa pääl, feda meile ei ütelda. Wäga võimalik, et kündmine ja niitmine juba rootslaste arwamiſt awaldeb. Niifama räägiwad rootslased, et neid enne Kerslätis mõnes peres afunud, aga et nad ainult eneste wahel abieluſſe heitnud, faanud nende fugu otſa. Meie rahwaluuleſt pole mulle härjapõlwlaste abieluſſe heitmifeſt ega furmaſt midagi filma puutunud, küll aga fuuleme rootslaste farnaſt arwamiſt ſlaawlaſtel. Liſandufi härjapõlwlafel ei ole.

Härjapõlwlane wõib fergeſti wihafada ja wihatujul inimeſele paha teha. Noarootſi ja Wormſi rootſlafed teawad, et härjapõlwlased alati fahju teha, kui inimene nende maale tulla. Oma rahwaluuleſt pole ma feda leidnud.

1) Geſti rahwa ennemuifſjed jutud, lhf. 171.

2) Ruſſwurm, Giboſofke. 384, 5.

ülepää on rahvaluule teadete poolest härjapõlvlaste kohta koguni kehv. Minu meelet näitab, et meie esiivanemad terve härjapõlvlaste suguseltsi germanlaste käest on laenanud, see laen aga sügavamasse rahva ridadeisse veel küllalt ei ole tunginud. Kuidas ehk millal see laen algas, selle kohta ei tea ega või enam midagi ütelda.

Tänini ei ole meil maaaluste ega härjapõlvlaste vahel mingisugust vahet tehtud. Minu meelet näitab ometi, et me nende vahel ikka vahet peaksite tegema. Härjapõlvlasti nimetatate nende elukoha järele maaalusteks. Minu meelet näitse maa all veel üks selts olemisi asumat, kellele me milgi kombel härjapõlvlaste nime ei tohi anda. Ei tohi jellepärast, et neil härjapõlvlaste tundemärgid puuduvad: hall habe, väikene kasv. Kalewipoeg lijab sellele tundemärgile omalt poolt juurde:

Kaelas kuldatellukene,
Sarwekesed kõrwa taga,
Kitskehabe alla lõua.¹⁾

Nende Kalewipoja tundemärgide najal on tahetud sarwekesi kõigi härjapõlvlaste tundemärgiks teha ja tähendatud, et härjapõlvlastel wanapagana tundemärgiõid kanda. Kalewipoja härjapõlvlast ei tohi me ometi õigeks härjapõlvlasteks lugeda. Sest jellest kuuleme, et ta hiljemini

Kerkis kuuse kõrguseni,
Paisus ligi pilvedeni,
Sirgus seitsekümmend sülda,
Paisus pääle paari waksja,
Kadus siis kui kastekene
Päitese paistuselja,
Siniuitsul silma eesta.²⁾

1) XVII. lugu, mitu korda.

2) Nagu esimene tähendus.

Nagu pärast poole ilmub, peame järvefestega härjapõlvlast wanapaganaks eneseks tunnistama. Kalewipoja jeltsiliste tüsjamiseks on wanapagan enesele härjapõlvlaste kuu mõtnud. Riisuguse härjapõlvlaste võime siis muude härjapõlvlaste kirjast maha kustutada.

Meile jääwad siis tähelepanemiseks need maaalused olemised järele, kel härjapõlvlaste nimi ja tundemärgid puuduvad ja keda rahwaluule ainult maaalusteks nimetab.

II.

Rihtmaaalusteks võime küll neid kiwialuseid nimetada, keda ju waremalt kätte tähendasin. Need ilmuvad maa pääle iga päew oma ristitütar vaatama ja wiivad wiimaks ristitütre eneste juurde elama. Nagu warem öeldud, puudub neil härjapõlvlaste loomus täiesti.

Maaalustel nähtakse tihti väga toredad elukohad olemat. Neist — wõi misugused nende elukohad olgu — tulewad maaalused wahel maa pääle, kus nad endid inimestele näitawad. Enamasti ilmuvad nad siis naesterahwa näol, nagu ülemal tähendatud kiwialuste jutus. Korra läks üks mees uue aasta ööl ilusast järvest mööda ja nägi jäl kaks neist käiwat, küünlad käes¹⁾. Mees hakkas neitsitega rääkima ja küsis, kes nad olla. Neitsid wastasiwad, et nad maaalused olla, ja nad luba saanud sel ööl wälja tulla. Nad elada sest, mis enne ja pärast päewa tõusta, siis kاستest. — Nende suuruse kohta ei teata midagi ütelda.

Mõni kord nähtakse maaalused endid loomadeks moondawat ja ilmuvad siis loomade kujul inimestele. Mõige sagedamini näitawad nad endid

¹⁾ Wiedemann, Aus dem inneren und äußeren Leben, II. 430.

kärnkonna fujul.¹⁾ Kärnkonnast saab aga tarvitorral jälle inimesefujuline olemine. Kärnkonna fujul ilmudes avaldab maaalune soov piima järele.

Meile, kes maaalustele hädad teevad, näitavad maaalused oma tänulikkust meelt üles. Kõikale, kes piisikesele mehele süüa annab, kingib see kalli varanduse.²⁾ Siin on aga võimalik, et kinkijat härjapõlvlasteks tuleb lugeda. Selgemalt avaldab maaaluste loomu kärnkonna lugu. Tüdruk, kes kärnkonna elama jätab, saab põllesse süstetäie mulda, mis hiljemini kulla ja hõberahadeks muundub.

Häda aga maaaluste pahandajatele! Kui maaalustele rõõsa piima asemel keeva piima trepi alla valatakse, vihastavad need ja süütavad mõisa põlema.

Ülepää vihastavad maaalused kergesti, säälgid, kus inimesed seda ei usu.

Pääle selle ei tea inimesed alati, kus maaalused asuvad. Esiwanem pidi, kus oli ehk mis tegi, alati värisema, kas ehk kuidagi maaalustega kokku ei puutu, õigem, maaaluste eluaseme külge ei puutu ja enesele nende nuhtlusest kaela ei tõmba.

Teise arvamise järele puutub inimene ometi maaalustega otsesteel kokku. Tavalisest ei avalda maaalused inimesele nähtavalt oma olemist, ehk nad küll väga tihti maa pääl nägemata viisil viidavad. Kõikpuutumine nägemata olemistega maa pääl sünnib muidugi niisama kergelt kui nende kohtade külge puutumine, kelle all maaalused asuvad.

Kartust maaaluste viha eest tundes tõusis esiwanematele vara juba püüd maaalusi enestega lepitada, ehk teise sõnaga lepingut eneste ja maaaluste

1) Esiwanemate varandus, lk. 77—80.

2) Kunder, Gesti muinasjutud, lk. 15—18.

wahela soetada. Kingitused pidiwad nende meele kingituste andja poole pööрма. Kus maaaluseid kufagil kardeti olewat, jääb kaabiti neile natukene hõbewalget maa pääle. Hõbewalge tegi maaalused hõbeda andja sõbraks. — Teisel leibus neid perenaisi, kes lehma lüpses alati mõne tilga maaalustele maha kallasiwad. Muiwad need ju sage-dasti majade all; nendega pidi siis sõprust peeta. Piima andmisega loodeti sõprust alal hoida. Niisama nähtakse ölle eht wahu mahawalamine öllepruulimise ja pidude ajal maaaluste pärast jündiwat.

Wahu mahawiskamisel öeldi:

Wahtu waga warjajile,
Kauni önne kandajile!

Niisama wiisati wahel soola nurka. See soolgi peab maaalustele ohwriks olema, et nad majarahwale midagi paha ei teeks.

Istus suwel keegi kuhugile maha, siis sülitas istuja, kui tal muud polnud kae pärast istumise kohale maha wiisata, kolm korda enne eht pärast istumist ja ütles: „Mulb, ära tee mulle midagi!“ — Ma ei ole aru saanud, missuguses ühenduses üks selts suuri karusipelgaid maaalustega seisnud. Igapiidi kardetakse neid kangesti maaaluste pärast ja neid nähes sülitakse ikka kolm korda nende pääle. — Joob keegi loigust, hallikast eht jõest, siis sülitab ta sinna enne joomist ja saarlane ütleb pääle selle weel: „Mailane, mailane maa alla, ära hakka minu külge, minu nimi R. R.“ — kus juures ütlesja oma nime nimetab. — Kuul-dakse aga kufagilt ukse piitadest eht seinast tiksumist, siis läheb tingimata tarwis sinna hõbewalget wiisata.

Just niisamasuguseid kombeid leiame Soomest. Soomlaste „maahiset“, meie maaalused, saawad just niisamasuguseid andisid. Pääle selle kuuleme

Soomest, et kui uude majasje asuma mindi, siis asujad esiti iga nürka kumardasivad. Seda wiisi kumardades teretati maaaluseid. Teretuse järele anti maaalustele weel soola, leiba ehk piima jisse kaabitud waske.¹⁾ Meil tehti ennemalt mõnes kohas uude forteri elama minnes ka sarnaseid tempa, aga et see temputamine maaaluste pärast süündinud, pole ma kuulnud. Palju enam nime-
tatakse seda hoonehoidjate ehk majavarrajate pärast süündinud olevat. Kuid meie maaalused „maahiste“ wiisi kaabitud wasega ei lepi; neil peab ikka hõbedat olema. Et kufagil maa-
alustele leiba tegemise ajal ikka leiba antud nagu Soomes maahistele, pole ma kuulnud. Kus meil juba leiba, liha, muud toitu ja mõnesuguseid aineid ülepää ohwerdatakse, jääb kannab ohwrisaaja nüüdsel ajal kõige vähemalt juba Tõnni nimi. Ennemuieste pandi annid wist Uku wafka ja nüisugusel korral pidi ohwrisaaja küll Uku ise olema.

Tõmbab nüüd keegi kuidagi wiisi maaaluste wiha enese pääle, siis läib selle wiha kannul alati nuhtlus. Kõige sagedamini awaldab nuhtlus ennast haigustes. Ometi ei saada maaalused iga seltsi haigust, waid tawaliselt iseseltsi haigust, mida nende saatjate järele maaalusteks kutsutakse.

Maaaluste haigus awaldab ennast wäikestes punastes wistrikutes. Nimetatud wistrikud asuwad enamasti silmade ja käte pääle, mõne korra laotawad nad endid üle terve keha laiale. Arukorral ilmub maaaluste wiha paisjates ja muhkutes näo pääl. Maaalused arwatakse nimelt tihti heintes ja põhus aset pidawat. Kui nüüd heinad ehk põhk tõstmisel kuidagi wasta filmi lööwad, tõusewad selle löömise mõjul maaaluste wiha tõttu näo pääle mõnikord paisjed ja muhud.

1) Ganander, Mythologia Fennica, ff. 53—54.

ülepea teavad wanad inimesed üheksast seltsist maaalustest kõneleda. 1) Luu-maaalused, 2) tule-maaalused, 3) wee-maaalused, 4) kiwi-maaalused, 5) saue-maaalused, 6) mulla-maaalused, 7) tuule-maaalused, 8) külma-maaalused ja 9) piima-maaalused. Mis wahet ühe ehk teise seltsi wahel tuleb teha, seda aru pole ma kätte saanud.

Iga seltsi maaaluseid arstitud ise wiiji järele. Ei teata meie päewil enam selgesti, misjugune arstimise wiis kellegi haiguse tõuu vastu kõige omasem, kui ka arstimise wiisid terwe leegion tuntakse.

Beaagu iga tõugu maaaluste haigust wõidud järgmist wiisi arstida: Arwata kolmetoobiline okaspuu laudadest tehtud kapp täidetud pea ääreni leige weega, siis wõdetud üheksa keskmiist suurust hästi hõõgawat sütt ja lastud kappi wee sisse. Selle pääle kaabitud hõbewalget kapa sisse ja wiimaks pandud mõned terad soola wette. Seda wiisi maaaluste arstimiseks walmis tehtud wett hüütud süte weeks. Haige wõtnud kolm peotäit süte wett, kastnud maaaluste kohad märjaks ja oodanud seni kui wesi ihu päält ära kuiwanud. Nii teinud haige kolm korda järele mööda. Selle pääle sülitanud haige kolm korda süte wee sisse, mis siis haigele kolm korda ümber pää piiratud. Siis hafatud süte wett laiali riputama. Esi riputatud risti toa nirkadele, selle pääle põrandale ja wiimaks wiidud wesi õue. Oues waadatud, kus misjugune roikast aed olnud, mis hommiku poolt õhtu poole tehtud ja kelle tugiteibad põhja poole seisnud. Sinna põhja poole tugiteiwaste pääle hästi maapinna ligi pandud üheksa teiba pääle, iga teiba pääle kolm peotäit wett. Mis weel üle jäänud, wijatud kõige kapaga üle õla vastu tuult. Wiskaja tulnud nii ära, et ei näinud, kuhu kapp jäänud. Pärast toonud keegi teine kapa ära. — Niijugust haiguse arstimist wõdetud neljapäewa õhtuti

ette, aga kardetaval haiguse korral pühapäewa ehk teisipäewa õhtutigi.

Teine arstimise wiis olnud järgmine: Linase riide narfsu pääle poetatud tahkunud leiwa raasukefi, soola ja wilja terasid ja kaabitud hõbewalget hulka. Selle rohuga wajutatud maaalused ümber ringi ära, piiritud kolm korda wasta päewa ümber pää ja lastud haiget pääle jülitada. Rohi wijatud selle pääle risti toa nirkadesse ja põrandale, juisel ajal õue ja niisugustele kohtadele, kus majarahwas filmi ehk täpi pesnud; ka jõkke, kust ujudes arwatud maaalused hakanud olewat. Ka wiidud ristteede pääle kolm neljapäewa õhtut seda rohtu ja riputatud ristteede pääle laiali. Ehk jälle wiidud hiiepuude juurde ehk muisse ohwripaikadest ja jäetud rohi sinna. Pääle rohu wiidud niihästi ristteedele kui ohwripaikadesse raha. Niisuguse raha külge ei julgenud keegi puutuda. Wõtnud keegi ometi niisuguse raha maast ära, siis olnud tal enesel kohe maaalused küljes.

Holzmayer¹⁾ tunneb kolm kindlat abi haiguse wastu: Kuus wäikest kiwi tehtakse palawaks, pandakse kolme kiwi pääle soola ja kaetakse siis kolme teise kiviaga kinni. Kiwid wijatakse wette, kuhu pääle selle kolm korda jülitatakse. Selle weega pestakse haigeid kohti neljapäewa õhtul pärast päewa loodet ja wijatakse wiimaks wesi maja põhja poole külge. — Teine wiis jälle: Wõetakse peotäis soola, kaabitakse hõbedat juurde ja hõõrutakse sellega haiget kohta. Siis piiratakse foolaga kolm korda wasta päewa selle koha ümber mis pääle kolm korda soola pääle jülitatakse ja siis fool ühe pahema õla kolme tuleasemele wijatakse. See abi mõjub teisipäew, neljapäew ja laupäew. — Kolmas — muhulaste — kindel abi on: wõetakse üheksa hõõgawat jütt, kustutatakse weega ära,

1) Osiliana, I., 20—21.

kaabitakse hõbedat pääle ja pestakse selle weega haiget kohta. Siis sülitab haige kolm korda wette ja walab wee kolmele tuleasemele wälja.

Mulla = maaaluste arstimiseks tehtakse järgmisel wiisil: Põllupeendralt ehk mujalt rohukaswatawast maalt lõigatud kolm kasteheina juurika mätast, mättad toodud tupp ja pandud üksteise kõrwa ridastikku pingi pääle, mullased küljed ülespidi. Mätaste pääle kaabitud kolme selti metalli aineid. Rõige parem olnud kuldraha, hõbe preefi ja wana wafkraha päält noaga jädemeid kaapida, iga mätta pääle järgemisi. Kui kulda pole saadud, kaabitud hõbe, raud ja wafkriista päält, aga kolme selti jädemeid pidanud ikka saadama. Pääle selle pandud iga mätta pääle kolme karwa willast lõnga, ükskõit, mis karwa. Niiviisi walmistatud mätastega wajutatud haigel neid kohte, kus maaalused endid näidanud, iga mättaga järke mööda kolm korda. Pääle wajutamise piiratud iga mättaga kolm korda wasta päewa ümber pää ja lastud haiget iga mätta pääle kolm korda sülitada. Selle järele wiidud mättad õue ja pandud wanade kohtade pääle tagasi, just niisama, nagu nad enne lõikamist seisnud. Pääle selle lausjutud niisugusel korral: „Maa isafene, maa emafene, kui oled mulle selle haiguse andnud, siis wõta ka!“ Ehk jälle: „Isandad, emandad, kuldsed kuningad, wõtke haigus, andke terwis!“ ¹⁾ Ehk jälle: „Maaisandafesed, maaemandafesed, andke mulle terwis kätte, ma annan teile hõbewalgust.“ Sarnasel wiisil tohterdatud suwel palja maa ajal alati. Kuu ajast ja päewadest pole mulla = maaaluste arstimisel midagi tähele pandud.

Rõiki 9 selti maaaluseid ära tunda on ütle mata raske. Ei tuntud maaaluste selti ära, siis läks arstimine palju raskemaks. Üleüldisjed abid

1) N. Kiwi järele Hõbedalt.

pidada küll alati aitama, aga wanad inimesed teavad forde, mil üleüldine abi ometi ei aidanud. Niisugusel korral läks hädasti tarwis haiguste sündimise kohta teada jaada. Wiiafs arstimise rohud niisuguse koha pääle, kust haigus külge hakanud, siis wõida abijaamise poolest julge olla.

Maaaluste arstija esimeseks mureks jääb alati külgehaakamise kohta wälja uurida. Esimene arstija küsimine haige kohta käib tavaliselt nii: „Kus ja oled pikali olnud?“ — Wastab haige, et ei tea, siis käseb arstija uuesti meelde tuletada. Wiimaks tuleb haigele ometi koht meelde, kus ta maa külge puutunud. ütleme näituseks, haigele tuleb meelde, et enne haiguse saamist hallikast joonud. Arstija kohe seletama, et haigus hallikast saadud. Müüd asi järje pääl. Wõetakse soola, kaabitakse hõbewalget pääle ja hõõrutakse maaaluseid. Selle pääle pandakse sool nartju ja wiidakse sinna hallikale, kust haige ütleb joonud olewat. Hallika juures pillutakse sool wastu tuult laiali, sülitatakse weel pääle ja wõetakse kolm korda järje wõõda järgmisi sõnu: „Dlete wõõrad, siis minge ära!“ ¹⁾

Ehk jälle tehtakse nii wiisi: Selle koha ümber, kust haigus saadud, käidakse kolm korda wastu päewa, wajutatakse haiget kohta hõbedaga ja kaabitakse mahagi hõbedat. Ehk jälle nii: wõetakse selget hallika wett, pandakse hõbedat sinna sisse ja pestakse siis haiget kohta. Haige koha pesemise järele walatakse pesumesi selle koha pääle, kust haigus hakanud. — Ka selle koha mullaga, kust haigus saadud, wajutatud haiget kohta kolm korda, kaabitud hõbewalget pääle ja wõeldud: Kust oled tulnud, sinna jää jälle maha!“ ²⁾

On inimene toast maaalused saanud, siis tuleb ahju wihtlemise tarwis ära kütta, muißt süsa

1) D. Schanži ülestähenduste järele Pootsiist.

2) F. Feldbachi teadete järele Waiwarast.

leede tõmmata, muišt süsa aga ahju juu wahela jätta. Haiget wiheldatakse jeni, kuni jõed ahju juu wahel tuhaks muutuwad. Selle pääle wõetakse wiht, kellega haiget wiheldud, tõmmatakse kolm korda seft tuhast läbi ja nühitakse haiget. Seda wiisi tehtakse kolm korda järgi mööda.¹⁾

Ei saada aga kõige arwamise ja meeletuletamise tõttu aru kätte, kust haigus külge hafanud, siis ohaldatakse hää õnne pääle. Wõetakse peotäis soola, wajutatakse wasta wiistrikka ja wõetakse: „Dlete wõõrad siis minge lugeses ära igalepoole laiale, olgu sigade lauta, olgu tuppä parsi, kambri, ahju!“ Pillutakse wasta tuult ja ülepea igasse külge. — Lapsi ohaldatakse ernestega ja wiisatakse needgi soola kombel igalepoole laiale. Ohaldatakse ka kanamunaga! Kanamuna põletatakse ristteel ära ja pillutakse tuht iga taewa kaare poole. Niisama tehtakse willadega, willase lõngaga, leiwaga.²⁾

Et maaalusjed iseäranis hää meelega läwede all armastawad wiibida, pandakse wäga tihti läwe alla raha ehk prees, kellest hõbewalget ära kaabitud sai sinna, kust haigus saadud. Seda wiisi „walgustatakse“ faks kofta hõbewalgega ära ja abi peab rutemini tulema.

Wiedemann³⁾ nimetab püüsirohuga suitsetamist hääks abinõuks. Niisama aidata, kui narts ja läwest laast wõetakse ja suitsetatakse. See abi ei näita ometi ülemal nimetatud ohaldamiste wastu saawat. Minult siis tulla abi, kui haige aewastama hakkab. Kõige wähem mõjuwaks abinõuks arwatakse püüsirohu sissewõtmist.

1) J. Kurgani teadete järele Kurnalt,

2) D. Schanxi teadete järele.

3) Aus dem inneren und äusseren Leben, II. 430—431.

Abinõuufid maaaluste kaotamise wasta leidub weel paljugi, aga nende üleslugemine wäsitaks meid. Saagu neist, mis siin nimetatud.

Nii imelikud kui tembutamised maaaluste wastu ka näitawad, ei puudu suuremal osal tembutamistel ometi oma põhjus. Kõige tembutamiste siht maaaluste arstimisel käib ikka selle pääle, nägemata waimufid ära lepitada, neile ohwerdada. Näeks inimene maaalusid, ta lähets jedamaid nende juurde ja paluks neid haigust ära wõtta. Et ta neid aga ei näe, ei jää tal muud nõuu järele kui neid lepitada, neile ohwerdada. Wiidakse lepituse and maaaluste eluaseme juurde, näewad maaalused seda warsti, kui inimene ise ka maaalusid ei näe. Ülepää ohwerdab esiwanem paha tegewale waimule palju enam kui hääle. Hää waim tegi muidugi hääd, hää waim unustati tihti ära. Paha loomuga waimu pääle aga, kes jagedasti kurja tegi, mõteldi alati ja tarwitati iga parajat aega ta meelitamiseks kannatawa inimese poolt.

Esimeses reas ohwerdamise tempude seas seisab hõbewalge. Kõik arstimised seisawad enam ehk vähem ohwerdamisega ühenduses. Haigus kaob, nii pea kui paha loomuga waimu wiha on waigistatud, siin maaaluste meel hääks tehtud.

Isjearanis pööris hõbe waimude meeli. Wanalepaganale ja tema sarnase loomuga kurjadele waimudele oli hõbewalge ometi fihwitiks, mis neid kas põgenema fihutas ehk nende elu wõttis, muile waimudele aga nagu meeks, mis waimufid kohe lepitas.¹⁾

Kõik arstimise rohud maaaluste wasta peawad vähem haigust kaotama kui waimufid lepitama. Saawad waimud meeleshää kätte, wõtawad nad haiguse iseenesest ära. Ei sool, söed, willad, wilja

1) Wõrdle: Melipühi album 1900. Hõbewalge lk. 12—14.

terad ja mis kõigi arstimiste ained olgu, jõua haigust kaotada, küll aga võivad nad waimude meelt waigistada. „Walgustatud“ weşi on waimudele määratud. Lepituse andeid wiisatakse tihti üle õla: inimene ei tohi näha, kuidas waim ande wastu wõtab. Isegi sülitamine nähtakse ohwerdamise kilda langewat. Sülitamisega tahab inimene nagu ühe osa ijeenesest waimule omaks anda. Sülitatakse wette ja laguneb sülg wees laiale, siis selgub sest, et see anne waimule meelepäraline olnud. Niisama tuleb suitsetamist ohwerdamiseks pidada. Suitsetamine peab waimu meelt lepitama. Lepitamine wõetakse tavalisesti neljapäewal ette. Neljapäew aga on paganuse pühapäew. Iseenesest ilmub, et lepitamine kõige paremini pühapäewal wõib sündida. Ei pane waimud ühest korrašt tähele, mõjub kolmekordne tegu ometi. Tahetakse õige kangeget mõju, siis tehakse 3×3.

Arstimisel arwatakse tähtsaks haiguste saamise kohta teada saada ja jään arstimist ette wõtta. Ei ime ka: annid peawad otsekohe waimude kätte saama, nende waimude kätte, kes haiguse saatnud. Saawad waimud kodu lepituse kätte, siis wõiwad nad muidugi seda ennem haigust parandada wõi kaotada.

Waatame, misjuguise arstimise wiisi pääle waatame, iga arstimise wiis juhatab meid paganusesse tagasi. Arstimise rohud moonduwad ohwriandideks, kelle kaudu maaalused waimud peawad lepitust leidma. Lepituse andmise järele loodab andja, et waimu wiha kaob ja waim saadetud nuhtluse jälle tagasi wõtab wõi mööda laheb minna.

Nii lapsikud kui esiwanemate tembutamised ka näitawad, ei wõi neid igas tüüis ometi hoopis hukka mõista, nimelt haiguse saamise kohta taga otsimises. Esiwanemad arwasiwad, et waimud inimesele maaga ehk weega kokkupuutumise ajal haiguse toonud. Meie aja arstid lükkawad niisugusel korral haiguse batfilluste jüüks. Ma ei

räägi siin otjekohe maaaluste haigustest, waid üleüldse külgehaawatatest haigustest. Nii lahku kui esiwanemate ja meie aja tohtrite arwamisid ka nähtakse minewat, leiame mõtte poolest neis arwamistes ometi suurt sarnadust. Esiwanemate arwamised tunnistawad, et esiwanemad terawa filmaga loodust osanud tähele panna, nimelt haiguste sündimist katsumud wälja uurida. Haiguste saatja loomust ei saanud nad ometi öieti aru ja jee mõõriti mõistmine saatis kõik nende arstimise eksiteele. Kõik hädade ja wigade kaotamine jäi seda wiisi tühjaks tööks ja tembutamiseks.

Soend.

Raunis tihti leidub weel usku, et 1) mõni tark ehk nõid teisi inimesi hundiks võib moon-
dada ja 2) et mõni inimene ennafl ise meelega
hundiks moon-
dab. Niisugust hunti kutsutakse
libahundiks, soendiks, koduhundiks, inimesehun-
diks, ahjupäälseks. Viimast nime pole ma
rahvasuust ega kirjandusest leidnud. Wiedemanni
raamatus ¹⁾ seisab tähendatud nimi ometi üleval.
Võib olla, et Wiedemann nime Thor Helle sõna-
raamatust on võtnud, kus nimi ju leidub. Meile juht-
ub rahvajuttudest muidgi moondamise lugusid filma,
näituseks inimese moondamist hobuseks, linnuks jne.,
aga niisugused moondamise lood kannavad liig sel-
get võõrast värvi. Ülemaal nimetatud hundiks moon-
damise lood on aga sügavamasse meie rahva sekka
tunginud kui teised.

Seda ütlust tõendavad need sajad ülestähen-
dused, mis agarad rahvaluule kirjajad soendi kohta
rahvasuust kirja pannud. Kende najal katsun soendi
iseloomu tähele panna.

Nõidadest usub rahvas, et need inimese võida
soendiks moondada. Sarnase tüki teeb Rõugutaja
ühe mehe naesega, et mees tema tütre maha jät-
nud ²⁾. Hundiks moondatud lapse ema tuleb ometi

¹⁾ Aus dem inneren und äußeren Leben der Esten,
Hft. 437.

²⁾ Eesti rahva ennemuistsed jutud, Hft. 154—157.

iga päew last imetama. Imetamise ajal wistab ta hundi naha seljast, paneb selle aga pärast imetamist kohe jälle selga. Nii kestab edasi, kuni kiwi, mille otsa imetaja naha seljast wistab, tuliseks kōetakse. Kiwile wistatud nahk kōrweb kohe ära ja hundiks moondatud lapse ema saab jälle inimeseks.

Korra tulnud üks wanamees pulmamajasse ja palunud õomaja. Pruutpaar ajanud wanamehe oma teed. Sajatades läinud wanamees ära. Magama minemise ajal moondatud pruutpaar korraga huntideks. Mõlemad karanud aknast wälja ja jooksnud oma teed. Pruudil olnud juur hõbesõlg rinnas. Seft saanud walge märk hundi rinna pääle. Rõõmsad pulmad muutunud leinapiduks. Õnneks juhtunud üks tark sinna tulema. See wilistanud huntideks saanud pruutpaari tagasi ja wisanud kumbalegi klaasi wiina kaela. Seda wiisi saanud pruutpaar jälle inimesteks.

Rõugesse tulnud korra 12 hundiks nõiutud inimest korraga. Üks olnud waga juur, teised üksteistkümme wähemad. Kuri waenlane oli need kõik huntideks lastnud nõiduda. Need 12 hundiks nõiutud inimest teinud Rõuges waga palju kahju, murdnud hobuseid, hārgi ja lehmi. Kedagi püssimeest ei lastnud nad eneste ligi. Taluinimestest pole üksgi katsumudgi neid püssiga lasta, nii palju kurja kui ka loomad teinud. Taluinimesed teadnud, et need nõiutud inimesed olla.

Hundiks nõidumise jutte tunneb meie rahwaluule mõndagi, aga nende arw ei ulata kaugeltgi teiste lugude wastu, mis kõnelewad, kuidas üks ehk teine iseene meeleaga hundiks moondas. Nagu näha, tarwitawad nõiad niisugust abinõuu enam aruformal, nimelt kui nad kedagi iseäralikult tahtsiwad karistada. Kui nõid korra kellegi hundiks moondas, siis sündis see arwa ajuti, enam päriselt. Inimene pidi surmani hundiks jääma, kui abi ei leitud. Ühest kaupmehest teatakse, et ta kolm aastat

hunt olnud, kuni viimaks mehe käest juhtunud leiba
saama ja seda viisi jälle inimeseks muutunud.
Siisgi teab rahvaluule peaaegu alati kõnelda, et
kui nõid kedagi hundiks moondanud, hunt ometi
lühema ehk pikema aja pärast õnnelikul juhtumisel
inimeseks saanud.

Sagedamini moondavad inimesed ise endid
huntideks. Suuremalt jaolt sünnib niisugune ise-
eneke hundiks moondamine omakaasu pärast. Otsi
niisama nagu osa inimesi wedajaks läheb enestele
warandust muretsema, nii läheb osa jälle hundiks.
Kuna wedajaks mineja tavalisest hinge peab müüma,
ei kuule me niisugust lugu hundiks minijalt. Hun-
diks käija ei tee tavalisest wanapaganaga mingi-
sugust kontrahiti. Ülepää ei kuule me mingisugust
iseäralikku paha, mille tegemise tagajärjel inimene
hundiks moondamise kunsti kätte saaks. Mõned
tembud tulewad ainult ära teha, ja on need tembud
tehtud, siis on hunt valmis. Väga tihti jälle ei
ole mingisugust tempu tarwis teha. Võta ainult
hundi nahk, pane selga — hunt valmis. Nii võis
mõni väga tihti hundiks saada, kes jeks saada ei
ihanud, kui aga hundi naha selga pani. Õnneks sai
niisugune hundiks minija hundist kohe jälle lahti,
kui sinna tagasi tuli, kust wälja läinud ja sääl
hundi naha seljast ära tõmbas.

Kuidas niisugune hundi nahk saadi, mille selga
panemisel inimene hundiks moondus, ei ole ma teada
saanud. Wiist ikka see tavaline hundi nahk ei olnud,
waid selle hundi nahaga oli midagi tehtud. Nii-
sugune hundi nahk peeti kusgil warjulises paigas
ja wõeti säält tarbekorral wälja. Suhtus wõõras
inimene, kes asjast kõige vähemat ei teadnud, hundi
nahka enese ümber panema — hunt valmis. Korra
leidnud sulane ahju taga pererahwa hundiks käi-
mise naha. Sulane pannud naha enese ümber.
Hunt valmis. Läänud metja. Ei teadnud aga,
et peab ahju juurde tagasi tulema. Käinud ümber

maja. Pererahwas saanud aru, et naht kadunud. Hunti wäljas nähes mõistnud ära, et sulane hundiks läinud. Päästnud siis kohe sulase jälle lahti.

Mõnes kohas käinud kõik pererahwas hundiks. Pea olnud kõigil hundi nahad, pea jälle tarwitanud nad hundi nahka korra järele. Veel tihemini juhtub üks inimene majasse, kes hundiks käimisest midagi ei tea ja selle ühe läbi tuleb siis teiste hundiks käimine ilmsiks. Mõne korra on see sulane, mõne korra tüdruk, mõne korra minijas, mõne korra keegi muu wõõras.

Enamasti katsub hundiks minemist kogemata päälnägija järele teha. Ettewõtmine õnnestab tawalisesti. Mõne korra juhtuvad aga järeletegijale äpardused. Korra juhtunud rättsepp perenaese hundi naha kätte saama. Rättsepal kohe himu ka hundiks minna. Kartnud ise aga, et liig kaugele jookseb. Sidunud enese sellepärast wankri külge finni ja tõmbanud siis hundi naha selga. Sedamaid karanud rättsepp aknast wälja ja lõhtunud karates poole seina akna kõrwaist ära. — Jälle teise korra sidunud sulane enese pingi külge finni. Wälja jookstes wedanud pingi enesega ühes. Pärnumaal räägitakse, et hundiks mineja enesele pääle hundi naha veel kepi jalge wahele wõtnud. Alles siis saanud inimesest hunt. Niisugune kepi jalgade wahele wõtmine on aga Bloksberi sõitudelst laenatud. Rõiad, kes Bloksberile lähewad wanapagana juurde, tarwitawad niisuguseks sõiduks keppi, lõugedit ehk muud sellesarnast, mis neil hobuseks moondub.

Mõned hundiks käijad wõtawad teele minnes hundi naha koguni kotiga ehk märsiiga kaasa, et tarbekorral kohe hundiks saaksiwad. Korra käinud üks tüdruk alati igalpool hundi nahaga. Wiimaks wõetud tal mõisas hundi naht kääst ja põletatud ära. Siis ei saanud enam hundiks minna.

Nii jagedasti kui rahwaluule hundiks saamiseks hundi nahast küllalt arwab saawat, niisama

jagedasti teab rahvaluule ometi abinõudest rääkida. Nendeks abinõudeks tuleb lausumist ja tempude tegemist arvata.

Korra läinud ema tütreaga soendiks.¹⁾ Enne seda mõtnud nad nurgast poti, liigutanud sõrmega ümber ja lausunud midagi. Hundid valmis. — Teise korra tahtnud üks ema soendiks minna. Käinud kolm korda neljakäpikil ümber kiwi. — Jälle korra kaswatanud mees liivaaugus kolm korda karutamise ja saanud hundiks. Teine näinud, teinud järele. Seesama tagajärg, ainult selle wahega, et ise ilma esimese abita enam inimeseks ei saanud.

Kõiki abinõusid ei tohi aga nii kergeks arvata. Hallistest kuuleme, et ahju pääl tühi, põhjadeta waat seisnud. Hundiks minijad pidanud esmalt kolm korda selle waadi ümber käima ja siis wadist läbi ronima, enne kui sihile saanud. Seda tempu teinud perenaene oma kahe tütreaga. Jälle teisel pidanud Hallistes hundiks minija esmalt ümber kahe kuuse käima, pärast kahe kuuse wahelt läbi minema.

Wiljandimaal tuntakse veel suuremat raskest. Hundiks minija peab kolm neljapäewa õhtut järke mööda ilma teiste nägemata ühe kõwera, kaswawa loogafarnase puu alt tagaspidi läbi ronima. Puu peab niisugune olema, et laderi hakkab maa sisse kaswama.

Wäga tihti käiwad farnaste tempudega iseäralikud sõnad käsi-käes. Wiedemanni teadmise järele²⁾ peab kolm neljapäewa õhtut laia, maaga ühetasase kiwi pääl püherdama ja ütleva: „Kiibes naabes naht pääle, kiibes kõõbes kõrwad päha, siibes saabes saba taha.“ — Woltwedis kastas enne hundiks minemist heina jao alt läbi pugeda

¹⁾ Neljas Rahwa raamat, nr. 37.

²⁾ Aus dem inneren und äußeren Leben der Esten, Hft. 437—438.

ja siis ütelda: „Niuh näuh nina päha, hiuh hauh hambad juhu, fiuh kauh karwad selga!“ — Jälle teisel kästakse kolm korda ümber kadaka pöösa käia ja iga korra ütelda: „Niuh näuh naht selga, siuh säuh saba taha, kriuh kräuh kõrwad päha.“

Nagu enne kuulsime, on nõiad mõned inimesed hundiks moondanud. Niisugustest huntidest ei wõi ütelda, et neil hundiks minnes ijeäralik siht filmas seisnud. Jseasi aga nendega, kes oma tahtmise pääle hundiks hakkawad. Hundiks minnes lähewad nad alati enestele ehk omastele liha muretsema. Liha muretsemisel murravad nad kõiki koduloomi, kes aga ette juhtuwad. Minult neist, kes juhtumise korral katseks soendiks lähewad, ei wõi üelda, et nad enestele liha lähewad muretsema. Kui siisgi loome murravad, murravad jellepärast, et hundi loomus neilt seda nõuab.

Hundiks mineja murrab ja sööb niisuguseidgi loomi, keda inimene muidu ei söö. Warjade liha pääle on soendid maiad. Mõnda kümmend teisedit tuntakse, mis kõnelewad, kuidas tats tüdrukut kufagile lähewad ja puhkama jääwad. Teine ütleb enese wäsinud olevat. Lugu oli nimelt see, et wäsimuse üle kaebaja tee ääres ilusa warja näinud, kelle liha pääle tal himu tulnud. Üks tüdruk pigistab filmad wäha kinni ja teeb, nagu magaks ta. Nii pea kui teine seda näeb, moondab ta enese kohe libahundiks, läheb, murrab warja ja sööb suurema jao ära. Minult ühe kintsu jätab järele ja toob enesele tagawaraks kotti wõi märssi.

Mõnest soendist teatakse, et need ainult kasjide ja koerte pääle jahti pidanud, neid murdnud ja söönud. Mõni perenaene wiinud üle jäänud osa kasji ehk koera raipest koguni koju kaasa ja keetnud sest perele leent. Lugu kestnud seni edasi, kuni asi wälja tulnud ja pere liha leeme söömise järele jätnud. — Ühest soendist räägitakse koguni, et ta enam koera kui hundi loomu üles näidanud: tulnud kotta

ja hakanud fonte nährima. Peremees tulnud wälja, saanud aru, et see soend. Tundnud päälegi ära, misjugune inimene nimelt. ütelnud soendile: „Wiska hundi nahk parem seljast, tule tuppa, wõta leiba!“ Soend teinud nii ja jäänud mõneks ajaks peremehe juurde.

Enamasti kipuwad soendid suuremate loomade kallale. Hobused ega härjadgi ei leia armu nende ees. Mõne korra teewad nad ilma tahtmata kahju. Sulane näinud korra, kuidas peremees hundiks läinud. Tahtnud ka minna. Pannud hundi naha selga ja mürdnud peremehe kõige parema künnihärja ära. — Teise korra jälle tulnud külamees talusse võmajale ¹⁾. Talu perenaesel ja tütrele kohe kange himu teekäija hooft ära süüa. Teekäija ometi pannud oma hobuse sinna, kus muidu pererahwa hobune seisnud. Perenaene oma tütreaga sõõnud pimedas teekäija hobuse päha oma hobuse ära.

Soend tungib tihti karja kallale saaki saama. Karjase hurjutamisest ei hooli soend ühtigi. Korra jooksnud lapsed hulgakesi soendile vastu ja karjunud ise: „Metsa kutsu! Metsa kutsu!“ aga kuts wiinud lamba ometi ära. Kui see aga uuesti tulnud ja lapsed: „Uuloit tilukaida! Uuloit tilukaida!“ kiskendanud, jätanud see lambad rahule.

Ustub karjane soendile karja kaitsmiseks aga-ralt vastu, tungib soend karjase enese kallale. Koer-
test ei hooli soend suuremat ega jaks üks eht paar temaga tihti walmis saada. Suur hulk koeri lõhub ometi soendi. Urwanine, nagu ei kipuks koerad soendi kallale, peab mitme selle vastu rääkiwa näituse ees taganema. Minult teistest huntidest maksab ennemini ütelus, et need soendi kallale ei tungi, sest et soend neile inimese kujukil ilmub.

Enam arukorral tungib soend ka inimese kallale, nimelt kui kellegile kurja tahab kätte maksta.

¹⁾ Meljas Rahwa raamat, nr. 37.

Korra läinud peremees naesega riidu. Kohe selle pääle moondanud enese soendiks. Korraga karanud hunt uksest sisse, perenaese kallale, perenaist kägistama. Sulane tahtnud esiti appi minna, saanud aga pea aru, et peremees ise hundiks hakanud, ega läinud sellepärast. Wiimaks jätnud peremees kägistamise järele ja ütelnud ise: „On ikka armjam kui must lehm!“

Üks jutt on mulle filma juhtunud, mis soendisi laskeb last murda. Need soendid aga olnud Tagapeipsist pärit. Need wiinud lapse ja söönud ära. Käed, jalad jäänud järele; need pannud soendid inimeseks saades kotti. Kõrtsi juures nähtud aga nende kotis lapse käsi ja jalgu. Hundiks käijad wiidud kohtusse. Kohtus wabandanud nad endid sellega, et nende kodumaal nälg olnud ja nad nälja pärast siia tulnud lapsi murdma.

Selle wastu kuuleme teistest soenditest, keda nõiad soenditeks moondanud, et nad laste wastu armu üles näitawad. Jääb kellegil soendiks moondatud emal laps järele, siis käib ema soendipõlwes seda imetamas, kas metsas ehk kodu akna taga.

Murtud loomade liha sööwad soendid muidugi toorelt. Sagedasti wiitwad nad osa liha koju kaasa ja keedawad jääl. Mõned arwawad, nagu oleks liha soendite suus ära keenud. Igapidi usutakse, et liha, mis soend muretsjenud ja inimesena kaasa kannab, palaw ehk koguni tuline olla. Kui mõne korra inimesele öeldakse, et ta hundi näol toorest liha söönud, wastab see tawalisesti: „Katsu, kas on toores!“ Nii öeldes lööb ta teisele wastu filmi. Kes lüüa saab, tunneb liha päris tulise olemat. Mõni kord põletab liha, millega kedagi wastu nagu löödud, näo ära.

Kahju tegemise pärast soendite poolt püüawad inimesed neid alati häwitada. Siisgi nii kergelt

ei lähe jee korda. Holzmayer¹⁾ teab rääkida, et Mühuz korra 8 päewa niisuguse hundi pääle jahti peetud. Hundiks käija moonданud päewa ajaks enese ifta inimeseks ja läinud hulga inimestega feltjis ennaft ofsimä. Döfel aga, mil ofsimised seisnud, käinud kurjategija loome murdmas.

Mitmed tõendawad, püis ei hakata soendi pääle ehk ainult hõbekuuliga²⁾. Mulle on ometigi mõnda lugu filma juhtunud, mis hõbekuulist midagi ei kõnele. Vihtne kuul haawab soendit tublisti. Mahalaskmist, s. o. furnuks laskmist, kuuleme ometi arukorral. Ülepää tarwitati soendi wastu arukorral püissi. Teades, et soend inimene, ei tahetud teda püssiga lasta, kõige vähemalt mitte furnuks lasta, waid midagi häda ehk wiga teha. Soendiga käidakse seda enam armulikult ümber, et ei teata, kas mõni nõid inimest soendiks on moonданud ja nii sunnib inimest kurja tegema. Saadakse aru kätte, et soend oma tahtmise pääle soendiks hakanud, siis mõistetakse temaga vähem nalja.

Kui iganes mõidi, püüti hundi nahk ära häwitada. Maha puudus pani hundiks minejale kõige paremad tõkked ette. Maha põletamisega pääsewad hundiks nõiutud inimesed nõiduse võimusest lahti. Mitmel korral kuuleme, et soend hundi naha kiwile maha pannud. Sest aru saades kõetud kiwi hästi tuliseks. Wižanud soend naha kiwile, kõrwenud jee koha ära³⁾. Jälle teine kord wižati hundi nahk tulle. Arukorral raiuti hundi nahk wäikesteks tükkideks puruks. Kui korra üks sulane oma perenaese hundi nahaga seda wiiji teinud, wižastanud perenaene hirmjasti ja sõnunud ise:

1) Osiliana, lhf. 36.

2) G. Zungi Kodumaalt IV. lhf. 56.

3) Kreutzwaldi Ennemüistjed jutud, lhf. 154—157; Neljas Rahwaraamat lhf. 49.

„Oleksin seda ette teadnud, ma oleksin siis sind ära murdnud, kui mul hundi nahk alles oli!”

Mõnus abi soendist lahtipääsemiseks, kui nõid nimelt kellegi hundiks moondanud, arvatakse seesugusele soendile leiwa andmine olevat. Soend-kaupmees viib leiwa kõige noaga ära, kuni leiwa andja noa mõne aja pärast linnast poest tagasi saab. Rõuge libahuntide kohta ei näita aga leib sugugi mõjunud olevat. Nad tulnud tihti inimeste juurde leiba saama, jäänud aga kõige leiwa saamise pääle vaatamata ometi huntideks.

On nõid kellegi soendiks moondanud, siis arvatakse nõidust oma võimu kaotawat, kui nõida nii lüüakse, et tal juust, ninast veri välja tuleb. Riisugusel korral jälle, mil keegi ettevaatmata olnud ja enesele hundi naha ümber pannud, arvatakse hundiks käijat nahast jäädavalt lahti pääsawat, kui soendile pajakooguga nina pihta taotakse.

Meist, kes oma tahtmise pääle soendiks hakanud, ustakse, et nad hundi naha seest pääsmiseks just niisamasuguseid tempa peavad tegema, kui selle sisse pugedes. Nende tempude tegemise järele langeb hundi nahk iseenejest seljast maha. Mõni kord jutustatakse, nagu ei oleks midagi tarwis teha, vaid kaoks koju saades hundi nahk iseenejest või võiks hundi nahka natukeseks ajaks eneseft ära heita. Kuidas ometi näha, pidi oma tahtmise järele soendiks käija hundi nahast lahtipääsmiseks iseäralikka sõnu lugema, mis soendiks saamise sõnadega kaunis ühte käiwad. Nii näituseks: „Karwad seljast kiuh kauh, hambad juust hiuh hauh, nina pääst niuh nauh!”

Viimaks nimetame veel üht abinõuu, mis soendite hävitamiseks tarvitatud: tapmine. Ma ei räägi mitte sest, et soendisi tapetud, kui nad hundi näol ilmusiwad, — sest kuulsime ju eespool. Ei, inimesi tapetud, kes soenditeks käinud. Nii näituseks murdnud üks naene palju mõisa loomi

ära. Herra saanud seda teada. Lastnud naese
finni võtta ja — ära põletada.

Viimane soendite hävitamise viis juhatab
meid juba rahvaluulest välja ajaloo väljale. In-
meste huffamist, keda arvatakse hundiks käivat, ei
või enam ainult rahvaluule sünnituseks lugeda,
vaid see seisab ajaloolisel põhjal. Restaja kohtu-
kirjad teavad mõndagi niisugustest huffamisest
kõneleda. Inimene, keda teised armastavad hundiks
käivat, kaebati kohtusse, kohus katsus asja läbi ja
mõistis kõigist selle vastu rääkivatest põhjustest
hoolimata kaebtusealuse hukka. Kohtumõistjadgi oli-
wad pimeduse ja ebausku paelus veel nii finni, et
nad rahvaluule loodud soendisi loomariigi liikmeteks
pidasivad ja inimesi luuletatud põhjuste najal surma
mõistisivad. Teiste arvamine maksis enam kui ise-
ene tunnistus. Tihti püüdisivad kohtumõistjad
endid ometi selle eest hoida, et ainult arvamiste
najal otsust ei mõistnud, püüdisivad kaebtusealuseid
endid tunnistama panna. Et kaebtusealused luulet
tõeks ei võinud tunnistada, pidivad piinariistad
appi astuma. Need piinariistad sundisivad kaeb-
tusealuse viimaks walet tõeks tunnistama ja niisugusel
korral võis kohus kaebtusealust hukka mõista.
Sarnaseid lugusid, mil inimesi soenditeks peetud ja
ilma süüta sellepärast surma mõistetud, leiame
1895. aasta „Postimehes“ M. Põderi sülest suure
hulga¹⁾. Need lood on ometi võõralt maalt kokku
korjatud. Argu armaku keegi, nagu ei oleks meie kodu-
maal sarnaseid juhtumisi ette tulnud. Ma juhin
lugejate tähelepanemist Viru-Nigula kirikukirjade
nõia protokollidele²⁾, mis Eesti keelesgi suure-
male ringkonnale tuttavaks saanud. Naene Ann
seisab nõiduse kaebtuse all. Protokollide üheksandas
punktis tunnistab nimetatud Ann enese kohta järg-

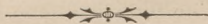
¹⁾ Nr. 87—89.

²⁾ J. Jungi Kodumaalt, Nr. 6, lk. 24—29.

miselt: Tema olla Kärdufega mitu korda ühes tuulis pääts olnud ja ka ühes nõiahundiks jooksnud, aga kahju ei olla nad mitte teinud, vaid muidu koerte järele jooksnud. Kui nad seda olla teinud, siis matnud nad oma hundi nahad jälle Warudi wälja pääle ühe suure kiwi alla maha. — Riisugune protokoll on aastal 1642 Wiru-Nigulas tehtud. Kuresaares on ometi 19. aastajal weel ühe naese pääle konfistoriumis kaebatud, et naene kuude kaupa metsas hundina hulkunud ¹⁾.

Minult kirjufid hilpufid paniwad efiwanemad foendile ümber, muud midagi. Soend ise on wõõramaa rahwaluule sünnitus. Soendisi tabad Slaawi, Germani ja Romani mythologias. Iseärani on germanlased foendiga tegemist teinud. Meie foendite lood lähewad germanlaste foendite lugudega tihti wäga ühte. Meie foendid juhatawad meid nende kodupaika Kesk-Euroopast otsima. Nagu neid Kesk-Euroopas kaswatatud, nii on nad meie juurde tulnud ja enestele lasknud uued ehted ümber panna. Meie rahwaluule on foendisi enam kui mõnda muud laenu oma kasupojaks wastu wõtnud ja neile meie kihelkonnad ja wallad asumadeks andnud. Sellepärast läheb terasemat tähelepanemist tarwis, enne kui foendite wõõrast loomu ära tuntakse.

Soendid on siis wõõrad külalised, paha loomuga külalised. Rahwaluule on nad ilmaile toonud, rahwaluules üksi wõiwad nad edasi elada, kaugemale aga nende õigus ei ulata.

¹⁾ Rußwurmi Cibosolke, § 360, 2.

Hunt.

Wana jutt teab rääkida, et wanapagan forra õhanud: „Maailma elu oleks muidu üsna hää, kui mul maa pääl kolme hirmust waenlast ei oleks!”

„Kes need ju kolm waenlast siis maa pääl on?” küsinud seda kuuldes Kawal Hans kohe.

„Kes muud kui hunt, kuff ja hõbe!” wastanud wanapagan. „Pääle selle kiisawad mind weel piksenooled taewast taga ja tahawad mu elu wõtta! Mine, ela seda moodi weel maailmas!”

Hanjul kelmil seda kuuldes kohe nõuu peetud. Muretsenud wanapagana majasse kuke ja wilistanud hundid wälja maja ligidale. Nende hirmjate waenlaste pärast põgenenud wanapagan kohe kodust ära ega julgenud enam mõnel ajal kodus nägu näidata.

Wanapagana maapäälsjete waenlaste seas seiswad hundid esimeses reas. Kuff ajab wanapagana küll alati põgenema, aga ei jaks ta elu wõtta. Mis kuke jõuust üle käib, seda jaksawad hõbekuulid ja hundid. Hõbekuulidest olen teisel¹⁾ ju jutustanud; see kord tuleb meil huntisid tähele panna.

Miipea kui hundid wanapaganast wähe haiju ninasse saanud, on nad kohe teda taga ajamas. Ja mitte ainult taga ajamas, waid ka murdmas. Juhhtub wanapagan huntide küüsi, siis on mehiteje

¹⁾ Relipühi Album 1900. Sehekülg 12—14.

elupäewad loetud: mehike kistatse lõhki, nii et üksi natuke siniist suitsu ehk wee piisake järele jääb.

Selle wastu ei ole kuulda, et wanapagan oma waenlasi kuidagi wiisi taga kiusaks ehk neid katsumis kaotada. Ta peab huntisid nii wägewateks waenlasteks, et nende wastu sugugi ei julge hakata.

Need waenlased tungiwad wanapaganale igal pool kallale, kuhu iganes aga pääsewad. Küll katsum ennast wanapagan nende eest peita aga „hais“ annab ta ometi waenlastele üles. Teawad hundid korra, kus wanapagan peidus, siis waritsewad nad kas nädala otja, kuni wanapagan peidust ilmub ja nende küüsi sattub. Korra põgenenud wanapagan huntide eest metsa suure kuuse otja warju. Hundid jäänud kuuse alla waritsema. Nädala otja seisnud hundid wahi pääl. Wanapaganale tippunud wiimaks kange nälg kätte. Patsjude kuuse okste pärast ei ole mehike ülewalt huntisid näinud. Wanapagan tulnud kuuse otjast maha, all aga wõtnud waenlased mehikese kohe õnneks.

Korra tahtnud wanapagan huntidele ninanipsu mängida. Muretsenud enesele ühte küüni pikemaks ajaks söögiwara. Tagaajamisel põgenenud hundi eest sinna küüni ja karanud jääle pennide pääle. Hakanud jääle waenlast koguni narrima. Sirutanud esmalt ühe jala üle aampalgi alla ja wõlnud huntidele: „Kuts, säh, wõta see jalg!“ Sirutanud siis teise jala ja ütelnud! „Kuts, säh, wõta see jalg!“ Uisunud siis juurde: „Ei anna sulle ühtegi jalga. Omad jalad mõlemad!“ — Wanapagana õnnetuks juhtunud üks mees küünis magama. Wanapagan ei ole meest tähele pannud. Wanapagana narrimist nähes läinud mees jalaja mehikese selja taha ja andnud rusikaga kuflassse. Wanapagan lennanud nagu fera aampalgilt alla. All aga kiskunud hunt mehikese sedamaid lõhki.

Wanapagana tagakiusamisel nähtakse hunt oma hundi loomu täiesti unustawat. Seisku hundil

fui magusad suutäied tee ääres, ei ta pane neid ometi tähele ega puntu neisse. Hunti ajab ainult üks mõte taga, nimelt wanapagana finni-püüdmine.

Korra läinud naene sukka kududes külasse. Ärkisti hakanud hunt naese järel käima. Naene hirmuga jooksmas. Ei hunt jäänud sammugi maha. Jooksnud nagu koeratutsikas järele, ilma et naesele kõige vähemat wiga oleks teinud. Naene wäsinud wiimaks ära ja istunud kiwi otsa wärisedes maha. Hunt istunud naese ette, wahtinud naese otsa wõi weel enam naese soka pääle. Wiimaks tulnud sinna inimesi. Naene neile häda kaebama. Üks kohe õpetama: Wiist on wanapagan sinu juurde warjule põgenenud. Ega hunt muidu nii su järele ei jookseks! Wista õige sukk hundi kätte! — Naene wisanud soka hundi kätte. Hunt karanud kohe soka kallale. Wanapagan karanud soka sees wälja. Ilma et naene oleks märganud, oli wanapagan sinna warju pugunud. Hunt rebinud wanapagana kohe lõhki, nii et natukene finist suitsu järele jäänud. — Teise korra jälle pugunud wanapagan naese põlle alla warju. Alles siis, kui naene põlle eest ära wõtnud, saanud hunt waenlase kätte. — Mõne korra läinud hunt inimestega koguni tuppa wanapaganale järele ega lahkunud enne kui wanapagan kätte saadud. — Jälle korra põgenenud wanapagan suure lambakarja sekka. Lootnud, et hunt lambaid nähes teda ära unustab. Aga hunt jätnud kõik lambad rahule ja püüdnud ainult wanapagana finni.

Mittewähem kui wanapaganat emast, ei kuusa hunt wanapagana suguseltsi taga. Selle sekka peame kodufäijad, tondid jne. lugema. Suhtuvad needgi hundiga kofku, siis ei tunne hunt nende kohta armu.

Niiugusele huntide wihale wanapagana wastu on rahwas aegsasti seletuse leidnud. Seletus teeb aga wanapagana enese tagakuusamise poolest süüd-

lasets. Wiedemann¹⁾ nimetab küll Sumala ka hundi loojaks, aga üleüldine rahwa arvamine räägib selle vastu. Nähes, kuidas Sumal palju tarwilikka loomi loonud, tulnud wanapaganale nõuu loomise tööd katsuma hakata.²⁾ Wanapagan tahtnud aga niisugust looma luua, kes Sumala loodud loomad ära murraks. Läinud hundiawil augule ja hakanud sawist hunti looma. Südamets pannud kiwi, selgrooks teiwa, filmadeks tulejädemed, küünteks ja hammasteks raudnaelad. Hunt saanud walmis, aga ilma hingeta. Küll katjunud wanapagan hundile hinge sisse puhuda, aga tee mis tahab, loom elama ei hakka. Läinud wiimaks Sumalalt nõuu küsima. Sumal ütelnud: „Mine koju ja ütle: „Sawitõll, tõuse üles, jõe kurewaim ära! Küll ju loom siis elama hakkab!“ Wanapagan läinud oma loodud looma juurde, aga ütelnud: „Sawitõll, tõuse üles, jõe Sumal ära!“ Hunt ei liigutanud ometi ennaft paigastki. Wanapagan Sumalale uuesti häda kaebama. Sumal wastanud aga: „Mine, ütle, nagu ma sind õpetasin, küll loom siis elusse ärkab! Wanapagan käskinud hunti teist korda Sumalat ära süüa. Ilmaegu kõik, hunt ei ärka. Wiimaks katjunud wanapagan ometi Sumala õpetuse järele teha. Läinud hundist natukene maad eemale ja ütelnud üsna tasakesi: „Sawitõll, tõuse üles, jõe kurewaim ära!“ Sedamaid karanud hunt üles ja tahtnud wanapagana ära murda. Waewaga pääsnud wanapagan weel kiwi alla.

Hunt on siis selle käsuga juba loodud, et ta wanapagana ära peab murdma. Wanapagan on hundi roaks määratud. Wanapaganate puu-

¹⁾ Aus dem inneren und äußeren Leben der Esten, Iht. 449.

²⁾ Runderi Gesti muinasjutud, Iht. 20—22; Gesti Kirjameeste Selti aastaraamat 1889, II. riht, № 31—33, ja mitmed käsikirjutused.

dusel lepih hunt ka loomadega. Puuduvad loomad hundi roaks, kipub metsaline inimestegi kallale. Ja meie rahwaluule teab mõnestgi inimese mürdmisest rääkida.

Inimese kallale kipub hunt enamasti niisugusel korral, kui inimene kas meelega ehk kogemata nende söötmist taewast päält waadanud. Sumal ei taha, et hundid loome murrawad; jellepärast saada hundid talwel korra kuus taewast jüüa. Niisugusest söötmisest räägib Boecler oma raamatus: Kui hundid palju ja sagedasti huluwad, ütlewad nad, et nad Sumalalt toitu paluwad. Siis wiistakse neile pakfud pilwetükid taewast maha. Reid sööwad nad siis!

Niisamasugust söötmist pilwetükkidega taewast usub rahwas weel meie päiwi. Holzmayer'i teadmise järele ¹⁾ arwata saarlased, et huntidele taewast liha ja leiwakakkusid maha wiistakse, mõne korra aga koguni tahkusid ette heidetakse. Minu arwamise järele ei saanud Holzmayer rahwa arwamisest wist dieti aru. Tahkudest olen minagi kuulnud, kuid teises mõttes. Pilwetükid, mis taewast huntidele antud, olnud nagu tahud, — nii olen mina kuulnud. Jälle teisi olen kuulnud ütlewad: taewast antud huntide söök olnud tahu tükkide jarnane. Huntide söök tuletab siis oma wälimise kuju poolest tahkusid meelde, ei ole aga ise mitte tahud. Sisemise olemise poolest tuletada pilwetükid tarretanud liha wedelikku wõi sülti meelde, maitsta aga palju magusam kui sült, maitseada nii, nagu oleks sinna palju suhkurt sekka pandud. Wiedemann ²⁾ teab weel, et see söök walge olla ja wärske. Tõe poolest arwatakse aga seda huntide sööki sooste kottade pääl kaswawaks iseäralikuks seeneks. Nii-

¹⁾ Dsiliana, lhf. 35.

²⁾ Aus dem inneren und äußeren Leben der Esten, lhf. 449.

juguse taewast maha wisatud toiduga wõida hundi kuu aega läbi saada. Suwel ei anta neile mingisugust toitu; nad pidada maast ise toitu otsima, mitte aga loomi murdma. Et nad loomi murdma ei hakkaks, seks olla nende jaoks iseäralik järelewaataja seatud.

Rägewat keegi inimene huntide söötmist päält, siis jääda üks hunt ilma osata. Selle hundi jaoks olla päälnägija määratud. Päälnägija pidada hunt ära sööma, et ta teistele ei wõiks kõnelema minna, kuidas huntisid taewast söödetakse. Ilma jäänud hundile hüütakse: „Sinu osa jääb!“

Kuijuguse käsu pääle ruttab hunt kohe inimest murdma. Wahel läheb murdmine hundil õnneks, wahel aga hakkab hunt inimesega kaupa sobitama. Ära murretaw lubab hundile muud suupäralist, näituseks looma. Mõne korra petab inimene hunti, mõne korra peab inimene ometi oma töotust täitma. Tugewa mehega kokku juhtudes võib hunt murdmise asemel keretäie peksa saada. Igapidi ei jää ilma söögita jäänud hundil muud nõuu üle kui loomi murdma minna. Kui ta wanapagan hundi loomade murdjaks loonud, ei murdnud hunt alguses neid mitte. Loomade murdjaks hakkas hunt alles siis, kui perenaene hundi ilma söömata jättis.¹⁾ Jumal määranud hundi loomise järele nii, et hunt igast talust, kus leiba küpjetatud, ühe pätsi enesele pidanud saada. Ühel inimesel perenaesel olnud aga kahju leiwapätsi anda. Kui hunt jälle oma osa tulnud saada, andnud perenaene hundile leiva asemel tulise kiwi. Kiwi põletanud hundi juu ära. Hunt läinud Jumalale häda kaebama. Selle kaebuse pääle andnud Jumal hundile luba neid loomi wõtta, kes karjast eksiwad ja eemale lähewad. Seest ajast saadik murrab hunt kõiki, keda kätte saab.

¹⁾ J. Kunderi Eesti muinasjutud, lsk. 29—30.

Sinna maani käinud hunt nagu koer karjas.¹⁾ Hundil veldakse hää kuulmine olevat. Ta kuuleb ära, kui ka mitme kümne versta taga temast räägitakse. Waewalt kuuleb ta oma nime nimetawat, kui ta kohe platsil on. Hüüab keegi teda nime pidi, siis ilmub ta kas mitmekümne versta päält. Hüüdmist kuuldes arwab hunt enamasti, et teda wanapaganat õnneks kutsutakse wõtma. Ja kui wanapagana ilmutise korral „h u n d a l e ! h u n d a l e !“ hüütakse, ei lasse hunt ennast ialgi ilmaaegu hüüda.

Et hunt nii erga kuulmisega, siis ei wõta rahwas ta nime hää meelega suhu. Muidu wõiks hunt liig kergelt niisugusel korral ilmuda, mil hundi nime nimetajal kõige wähematgi tahtmist ei ole hundiga kokku puutuda. Räägi hundist, hunt aia taga!

Ometi ei saa elus ilma hundi nime nimetamata läbi.

Rahwas on jaks hundidle mõnda kümmend „aunime“ wälja arwanud. Reid nimesid nimetades ei pruukinud nimetaja karta, et hunt nende nimetamise pääle ilmub. Nimele pruukijad teadsiwad wäga hästi, kelle kohta nimed käiswad. Iksigi wana jutt ei teata, et hunt üht ehk teist oma „liignime“ kuuldes aru kätte saanud, et see nimi tema kohta käib. Nende nimele hulk tõuseb poole saja pääle. Wiedemann²⁾ loeb terwelt 52 hundi „liignime“ üles. Wiedemanni 52 nimegagi ei ole kõik hundi nimed weel otsas.

Terwe hundi nimele kari awalda omast kohast auustust hundi kohta.

Ilma kaitseriistata kokkupuutuja ei hurjuta

¹⁾ Keine Rahwaraamat nr. 33; Wiies Rahwaraamat nr. 45.

²⁾ Aus dem inneren und äußeren Leben der Esten, Hft. 212—213.

hunti sugugi, waid hakkab temaga nagu hää tut-
tarwaga kõnelema: „Külamees, pool teed sulle,
teine pool mulle!“ Ehk jälle: „Kääna oma
teed, ma lähen oma teed!“¹⁾

Miks ometi kurjale loomale niisugune auustus?

Esivanemad auustasiwad mõnesuguseid pahu
waimusid. Auustamisega püüdsiwad nad neid
eneste nõuusse meelitada wõi õigem neid eneste
wastu lahkest muuta. Esivanemad arwasiwad,
et paha waim kurja tegemata jätab, kui nimelt
pahale waimule auu antakse. Otse niisama waa-
dati asja pääle hundiga kofku puutudes. Auusta-
mine pidi hundi waenu auustaja wastu kaotama
ja hundi auustajale kui mitte sõbraks, siis ometi
erapooletuks kofkupuutujaks tegema. Sellepä-
rast tagasiusamise asemel meelitamine ja hääde
sõnade andmine.

Leitakse hundisõnu, mille järele wõiks arvata,
nagu astuks ta metshaldjatega ühe järje pääle.
Nii näituseks:

Metša sifku, metša soku,
Metša kuldane kuningas,
Metša peni, pifka lõuga,
Metša halli, harwa lõuga,
Ära salwa minu hobust,
Ära katju minu karja,
Mine lõhu soodesja,
Kiwi kilda kiskudesja.²⁾

Täielikumad „hundisõnad“ annawad meile
aga hoopis teisistuguse seletuse. Nii kuuleme teises
kohas:

Metša ulpi, metša alpi,
Kuule, metša halli parda,
Metša kuldane kuningas,
Metša karwane kasukas,
Püha Jüri poisikene jne.

¹⁾ Säälsamas.

²⁾ üles kirjutanud D. Schanz Pootsiist. Wõrdle tei-
sindit Wiedemanni raamatus lhf. 404.

Keela omad kurjad koerad,
Suru oma suured koerad,
Keela juu joovitusse,
Raitse karu kaasitusse jne. ¹⁾

Need sõnad avaldavad, et palve Püha Jüri poisikesele avaldatud. Püha Jüri poisikene peab huntisid hoidma kahju tegemast. Üsna vieti on Dr. M. Veske ²⁾ kätte näidanud, et sõnad „püha Jüri poisikene“ alles hiljemal ajal „Metsa kuldasele kuningale“ juurde lisatud. Ühes hiljemini trükitud laulus, mis enne nimetatud „hundi-sõnade“ täielikum teisend, näitab Dr. Veske, et Püha Jüri asemel metshaldjas Tabowane seisnud. ³⁾

Metsa ukku, metsa affo,
Metsa kuldane kuningas,
Kuule metsa hall-habe,
Wõjade wägew walitseja,
Metsa taati Tabowane! jne.
Raitse oma kutsikaida,
Peleta oma penisida,
Küttendele kurje koeri,
Wahi wõsawillemida,
Paeluta pajuwasikaida jne.

Meelitusse sõnad käiwad siin Tabowase kohta. Tabowane on Soome Tapio asemele astunud. Sarnased hundisõnad lähewad ütle mata ühte Soome samaste sõnadega.

Püha Jüri peetakse praegu üleüldiselt huntide walitsejaks. Hundid jooksewad ta järel nagu koerad peremehe järel. Wahel sõidab Püha Jüri koguni huntide seljas, aga ikka ei näe inimlik silm teda hundi seljas. Miks ta wahel nägemata on, seda meile ära ei seletada. Püha Jüri jaadab huntisid sinna, kuhu neid tarwis jaata. Laiusele

¹⁾ Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1884—85, lhf. 4.

²⁾ Säälsamas.

³⁾ Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1886—1887, lhf. 7.

ilmub Püha Jüri hundi seljas, pikk piits peos, ja ajab kõik hundid Laiuselt ära.

Waremalt nimetasin juba, et huntidele talwel taewast süüa antakse. See huntide söötjagi on tihti Püha Jüri. Mõni wana jutt nimetab Sumala huntide söötjaks, teine jälle Püha Jüri. Wähemalt olen jutu leidnud, milles Püha Jüri maa pääl oma kutsikatele toitu jagab ja isegi hundi näol ilmub.¹⁾ Kakssteistkümmend hunti istuwad metsas tule ümber ja 13-ees jagab neile toitu. Muidugi räägitakse mõne korra tule ümber istujatest huntidest ja nimetatakse neid Püha Jüri kutsikateks. Nende juures seisawad wahel wanad mehed (= Püha Jüri).

Jüri päewal paneb Püha Jüri oma kutsikatele päitsed päha ja rõnga lõugade ümber. Päitsed päha ja rõngad lõugade ümber jääwad huntidele Misklipäewani, mil Püha Jüri oma kutsikad kütkest jälle lahti päästab. Miskuguse päitsete päha panemisega tahab Püha Jüri teelda oma kutsikaid vähem kurja tegemast. Mõned jälle arwawad, et päitsed ainult Jüripäewaks päha jääwad ja nad ju järgmisel päewal jälle huntide pääst ära wõetakse. Wirumaal kuulatakse koguni arwamist, et kõik Püha Jüri kutsikad hääd loomad olla; paha hakata ainult need tegema, kes talwel ilma taewase söömata jäänud; need otsida enestele nüüd toitu. Loomi murdes pidada nad aga oma suud hoolega warest ära puhastama; muidu murda teised hundid neid endid ära.

Päitsete päha panemise pääle waatamata teha hundid ometi palju kahju, kui Jüripäew reedise päewa pääle langeda.²⁾ Miks reedine Jüripäew nii kahjulikult karja pääle mõjub, seda seletust ei ole

1) A. Kiwi ülestirjutus Rakwerest.

2) Wiedemann, Aus dem inneren und äußeren Leben der Esten, Iht. 357.

ma leidnud. Igapäidi peavad karjased ja loomade peremehed igal Jüripäeval ja enne sedagi mitmesuguseid tempusid tegema, et Püha Jüri kutsikad karja juure jooksul rahule jätaksivad. Tähtsaks peetakse nimelt seda, et loomadele enne Jüripäeva kellasid kaela ei panda; kellad kutsuksivad hundid kohe loomade juurde. Niisama waadatakse ka kõvasti selle pääle, et enne Jüripäewa tuld ei tehta; muidu saab hunt tulised hambad, mis palju kahju teevad.¹⁾

Ristiussk alles on Püha Jüri kaasa toonud. Wenelased peavad Püha Jüri, kelle kaju me riigi õuemärgis näeme, suure auu sees. Püha Jüri hüüavad wenelased karjalaselmise ajal appi karja huntide ja karude eest warjama. Me võime Dr. M. Weste'le õiguse anda, kui Dr. Weste arvab, et eestlased Püha Jüri wenelastelt laenanud.²⁾ Muudugi mõista, sündis see alles ristiussu ajal, mil siis mõnes rahwalaulusgi metskhalbija või mõne muu asemele Püha Jüri võeti. Püha Jüri usk astus Tapio või Tabowase usu asemele. Soome rahwalauludes hüütakse nüüd veel huntisid Tapio koerteks. Ja nagu enne tähendatud, lähewad mitmed meie „hundisõnad“ Soome „hundisõnadega“ täiesti ühte, nende hundisõnadega, milles Tapiolt hundi wastu abi palutakse.

Ma arwan, meie esiwanemad on ainult Püha Jüri nime wenelastelt laenanud. Ühe kõrgema olemise walitsemine huntide üle näitse soomlastel, slaawlastel ja germanlastel ühine olewat. Hans Sachs kutsus huntisid Jumala hurtadeks. Simrock³⁾ hüüab neid Woodani kutsikateks (hallideks koerteks). Tähendatud jumal ei tõtta nendega mitte üksi sõtta, waid ka muidu saaki otsima.

¹⁾ Enne nimetatud kohas.

²⁾ Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1884—1885, lk. 9—16.

³⁾ Deutsche Mythologie, lk. 97 jne.

Muidu tuletab hundigi sündimine Germania mythologias meie hundi sündimist meelde. Hundi isa on germanlastel furi waim, keda nad Lokis nimetawad. Jumalad kaswatawad selle hundi üles, keda tawalisesti jenrishundiks hüütakse. Hundi püüdmine käib aga selle pääle jumalaid ära murda. Hädaohtu kartes panewad jumalad hundi küttesse.

Nii suure wõimuse rahwas ka Pühal Jüril armab olewat, ei näita hunt teda ometi alati kartwat ega päha pandud päitstest hooliwat. Seda pidi ju Kalewipoeg tunda jaama.¹⁾ Puhkama heites pani Kalewipoeg hobuse kammitssasse. Kalewipoja magamise ajal tuliwad hundid hobuse kallale. Hobune huntide eest hüppama. Hüppamisest sündiswad juured augud, mida praegu alles näha. Hundi kari wõttis wiimaks ometi Kalewipoja hobuse õnneks. Ürgates läks Kalewipoeg kohe hoost otsima. Murtud hobuse keha osad andsiwad huntide tööst talle pea tunnistust. Ta saajatas hundi sugu ära ja ruttas siis kurjategijaid otsima. Pea

— — katjid karja kaupa
Metjaliste raisad muru,
Ristujate kehad küntaid.

Suludes põgenesiwad pääsnud hundid johu ja rabadesse. Kalewipoeg oleks hundi sugugi ära kaotanud, kui mitte õhtu pimedus teda ta ettewõtmises ei oleks takistanud.

Kõwasti on huntidele ära keeldud loomi nende töös ehk ametis ära murda. Käib härg ehk hobune adra ehk wanfri ees, siis ei tohi hunt looma puutuda. Astub hunt niisuguse feelu üle, siis käib wali nuhtlus kannul. Korra läinud, nagu Dr. J. Hurt Wõrumaalt kuulnud, talumees Peedo, härg wanfri ees, läbi metsa.²⁾ Hunt karanud metsast wälja hargu ära murdma. Hundi wõtnud Wana-

1) Kalewipoeg, VIII., 786—876, IX. 1—128.

2) Eesti astronomia, lhf. 25.

isa aga nuhtluseks finni ja pannud härja kõrwa foormat wedama, kõik ühes koos peremehega aga tõstnud Wanaija taewalaotusele, et hunt sääl teistele huntidele hoiatuseks oleks. Tähendatud juttu tuntakse üleüldiselt, aga Tallinnamaal kõige wähe- malt ei teata Peedost midagi. Peedo saab enesele tawalistesti teise tähenduse. Mõne korra räägitakse koguni kahest härjast wankri ees; nende kahe härja kallale kipub hunt.

Teise jutu järele murrab hunt Widewiku härja. Widewik tuleb töölt koju ja läheb jõele. Jõe peeglistse waadates ja Kuuga aega wiites unustab Widewik kõik oma kohused. Seni tuleb hunt. Nuhtluseks paneb Wanaija hundi härja kõrwa wankri ette taewasse paistma.

Mitmed wanad jutud teawad sedagi rääkida, et hundid muiste lapsi wargil käinud. Nad wiinud inimeste lapsi oma poegadele mänguseltfilisteks. Hundi pesas kaswanud inimese laps hundi poega- dega üheskoos üles ega teinud hunt ise ega ta pojad lapselle wiga. Muidugi pidanud laps hundi- pesas hundi rooga sööma. Riisama õppinud laps huntidelt mitmed hundi kombes kätte. Saares ütelnud korra kolmeaastane laps emale laupäewa õhtul: „Ema, pane mulle puhas särk selga, hall kuts tahab mind ära wiia!“ Ema ei pannud esmalt lapse juttu tähele. Wiimaks toonud lapsele puhta särgi. Matusele aja pärast waadanud: laps kadu- nud. Hunt oli tulnud ja lapse metsa wiinud.

Jälle korra kadunud kolmeaastane laps ära. Otjitud küll, ei leitud. Mõne aja pärast läinud üks külamees läbi metsa. Sääl hüüdnud pöösa taga: „Küla-onu, wõta mind kaasa!“ Mees läi- nud waatama, leidnud hundipesa, pesast lapse. Laps rääkinud, et hää elu olnud. Hall kuts too- nud rohkesti liha.

Korra näinud kütid, et metsas hallikale kolm hunti jooma tulnud, nendega ühes üks noormees

neljakäpakili. Rütid peletanud hundid eemale, nooremehe aga piiranud ümber ja saanud suure waewaga kätte. Kui ta neljakäpakili, jooksnud ta ometi wäga wiledasti. Käte ja jalgade pääle kaswanud talle paks nahk. Selle nooremehe olivad hundid lapsedõlweš metsa wiinud. Rütid wiinud nooremehe külasse, kus ema weel elanud. Küla lapsed wiisanud noorele mehele konne ja hiirešid; neid šöönud ta hää meelega. Ema järele jooksnud ta nagu koer. Rääkida ei ole ta ometi osanud.

Ol nud kellegist lapsest teada, et hunt ta ära wiinud, siis wõidud laps kätte saada, kui hundi pesa üles leiti. Hundi pesa arwati aga ülesleita wat, kui böšel maja katusele mindi ja säält metsa waadati. Kuš suitsu nähti üles tõuswat, sääł pidi hundi pesa olema. Kui selle suitsu pääle wälja mindi, wõidi laps hundi pesast kätte saada.

Rahwas arwab, et hunt tänułik oškab olla. Korra tulnud hunt wäljale ühe naese juurde. Saba lipitšedes ja wingudes hakanud hunt naišt metsa poole wedama. Naene kartnud esmalt, läinud wiimaks ometi hundiga kaasa. Metsas wiinud hunt naese oma pesa juurde. Naene näinud: ühel pojäl suu ammuli, luu risti suus. Naene wõtnud hundi pojäl luu suust ära ja läinud tagasi. Teisel päewal tulnud hunt jälle naese juurde, elaw lammäs suus. Toonud tänupalgaks naesele lamba. Šest ajast šaadik ei tulla hunt enam muidu inimese kallale, kui suur nälg teda ei piina.

Rahwasuu ütleb hundi kohta: Hundil on ühešja mehe tarkus, aga ühe mehe jõud. Rahwalaul jälle kõneleb hundi kawalušest:

Ära usu hundi juttu,
Hundil on need hullud jutud,
Rahkešelsed kawalad jutud.

Rahwajutud selle wastu ei tea hundi suurest tarkušešt ega kawalušešt midagi išeäralikku jutuš-

tada. Ennem mõiks rebasest ütelda, et tal üheksa mehe mõistus on. Igapidi lööb rebane hundi oma mõistusega 100 korda üle. Korra saabab reinuwader friimsilma mära juurde passi vaatama, kus mära talle rautatud jalaga passi fulmude pääle maalib. Korra jälle lasseb hunt enmast hobuse sabasse sõlmida ja nii algab waesefesl sõit hobuse peremehe juurde.¹⁾ Korra jälle weab hobune hundi töitpidi kirikumõisa õue.²⁾ Mõlemal korral peab hunt muidugi oma naha mälestuseks maha jätma. — Reinuwaderi nõuu pääle läheb hunt talwel sabaga jõest kalu püüdma ja jääb sabast ilma. Reinuwaderi meelituse pääle hüppab hunt tulle, kus oma karwad ära põletab.

Aga omagi pääd teewad hundid mõne korra õige rumala tüki ära. Kui mees korra hundi taga kiufamise eest puu otsa põgeneb, kutsub tagakiufaja teised friimsilmad enesele appi meest kinni püüdma. Hundid heidawad üksteise selga hunnikusse maha, et seda wiisi meest kätte saada. Puu otsast hakkab mees alumist hunti ahwardama. Selle ahwardamise pääle kargab alumine hunt püsti ja pistab plagama. Huntide wirn kufub ümber ja mõnigi furi loom murrab kaela.³⁾

Tarkust awaldawad Püha Jüri kutsikad ainult wanapagana kinnipüüdmisses. Kus neil aga wanapaganaga tegemist ei ole, waid inimesega, rebasega, hobusega j. n. e., sääb löödashse enamasti ifka hunt üle.

Weel räägib rahwas hundi kohta, et hunt rohkem poegi ilmale ei too kui pool tosinat. Suh-tuda arukorral ometi hundil seitse poega olema, siis minna wiimne poeg teistest lahtu: selle pää

¹⁾ J. Runderi Gesti muinasjutud, lhf. 22.

²⁾ D. Kallase 80 Lutsi Maarahwa muinasjuttu.

³⁾ J. Runderi Gesti muinasjutud, lhf. 27—29.

olla peenikene, niisama ka käpad ja keha, karv
pehme ja libe, käik kerge ja painduv. Ta olla
teistest märkja pisem, jooksu pääle aga wäledam,
nõnda siis ka elajatele kardetawam. Murdmiseks
puunduda tal hambad. Siisgi ei anda ta sellepä-
rast loomadele armu. Ta pugeda loomadele selja
tagast sisse ja süüa siis siisikonna ära, muud kohad
jätta ta aga teistele huntidele saagiks. Niisugune
hunt olla rikki läinud looduse töö ja elajatele ning
inimestele suureks witsaks. Teda kutsutakse Kuu-
jalu pool libahundiks.¹⁾ Muijal selle wastu
tähendatakse libahundi nimega ometi hunti, kes
inimesest hundiks saanud, olemist, keda lõune pool
soendiks hüüatakse.

¹⁾ M. Bloompuu ülestirjutus.

K a t k.

Waata, laanes puude peidus,
Puude peidus, pöösa warjus
Seisab seitse kalmuküngast,
Seitse sammeldanud sängi,

laulab Kalewipoeg minewikku tagasi waadates. Need
seitse kalmuküngast, seitse sammeldanud sängi kuu-
tawad omalt kohalt minewiku ajalugu. Meist sän-
gidest wõidakse kuuenta kohta :

Kuues sängi k a t k u s u r m a ! ¹⁾

Katkusängi tähtsusest annab teine koht Kalewi-
pojas seletust. Säält loeme :

Wasta wankus k a t k u k a w a l ,
Katk u k a w a l , r a h w a r ö ö w e l ,
Sõjas seitšmes selli kurjem ;
Nina nuusutas nurmena,
Sõdrmed sõdusid pilwena.
Sõge oli sõda nuusutanud,
Were haisu haisutanud. ²⁾

Sõja wiimseks ja hirmsamaks tagajärjeks ilmub
katt. Ta on rahwarööwel sõna sügawamas mõttes.
Ei ta riisu wara rahwa käest, ei, ta riisub rahwa
enese, ta laastab maa asujatest tühjaks. Seitšme
kalmukünka seas pärib katt enesele kuuendama tähtsa
aseme, otse niisama nagu Kalewalas, kus ta
tõbede karjas kui wiimne ilmub ja kus ema ta

Katkufsi kuulutas.

Sadade kaupa leiame rahwasuust jutte, mis
meile selle koledatest tegudest teatust annab. See

¹⁾ Kalewipoja sissejuhatus 196—236.

²⁾ Kalewipoeg, IX., 886—895.

juttude hulk annab aru, kui elawalt rahwa luulewaim katkuga tegemist teinud ja kui sügawaid jälgi katk rahwa elusse enesest järele jätnud.

Kõige päält pean tähendama, et esiwanemad katku lihtjaks haigusjeks ei pidanud, waid tapjaks kõrgemaks olemuseks. See kõrgem olemus muudab oma fuju, et keegi teda ära ei tunneks. Täna sõidab ta nagu uhke saks mööda teed, homme jookseb ta kirju koera näol õue pääl, tunahomme leitakse teda kui mõnda asja maast.

Kõige sagedamini eht ilmub katk inimese näol, aga sellepärast ei ole ta ometi mitte inimene, waid kõrgem olemus. Üks Wõnnu kihelkonna ülestähendus teeb katku päris inimeseks, aga see arwamine räägib ometi üleüldise rahwaarwamise wastu. Siisgi teatatakse Wõnnust, et katku tehtud. Katku walmistamine tuletab elawalt tulihänna walmistamist meelde, kuid walmistamiseks tarwitatakse hoopis isefuguseid aineid. Selge seletus walmistuse kohta puudub, aga nii palju teatakse ometi, et katku walmistaja igast tõbest ja hädast ühe tüki wõi tilga wõtnud. Tükk kõiki tõbesid ja hädasid ühtekokku sünnitanud katku. Wahel jälle määratud katk tõbedega kokku. Katku walmistamiseks wõetud wiimajel korral ussi liha, furnu ihu, koeranaelu jne. Need kõik ühendatud siis tõbede mõjul. Seda wiisi saadud katk. Kuidas talle hing sisse tulnud, selle kohta ei ole teateid. Ülepää wõetud katku walmistamine wagusas, kõrwalises kohas ette, nagu näitusjeks õhtu hilja saunas, kuzgil majas, metsas jne.

See katku walmistus tuletab meile elawalt katku sündimist Kalewalas meelde. Doone tüdruk Lowiatar käib mööda maailma ümber, et tõbesid sünnitada. Ei leia kuzgil parajat paika. Sääb wiib Louhi Lowiatar sauna. Saunas sünnitab Lowiatar katku.¹⁾

¹⁾ Kalewala, 45, 1—150.

Wiljandi pool ustatse, et kätt kurja waimu
saadetud töbi olla. Kuri waim saata tõbe maale
inimestele kurja tegema.

Wirumaalt kuuleme, et kätt waimude süüks
arwatakse. Waimud tulnud inimeste näol külasse
ja toonud kattu kaasa. Laiemalt tuntud on aga
arwamine, mille järele kätt ise waimude wõi olemuste
kilda langeb.

Wist hoiab sarnase arwamise poole ka Wiede-
mann, kui ta seda üsna selgesti ka ei ütle. Ime-
lik on aga Wiedemannilt kuulda, et ta kattel ütleb
jalad puuduvat. ¹⁾ Ma ei taha Wiedemanni ütlust
hoopis ümber hakata lükkama, pean aga tunnis-
tama, et nii palju kui mulle kattu lugusid filma
puutunud, neis kattu jalgade puudusest midagi ei
räägita. Võib olla, et mõnes kohas jalgadeta
kattu tuntakse, aga niisugust arwamist tuleb põik-
arwamiseks lugeda, niisama nagu seda, et kätt
pääta inimese näol ilmub. Seitakse jutte, mis nimelt
kattu jalgadest jutustawad. Koerust Peetrisse min-
nes lõõnud kätt kogemata jala wastu kiwi ära ja
jaanud selle juhtumise pärast ütle mata wihaseks. ²⁾

Rahwajuttudest selgib, et kätt tihti nagu suur
jaks sõidab, kui ka mitte tõllaga, siis ometi ilusa
wanfriga. Niisugune wanfriga sõitmine wist ongi
arwamise sünnitanud, nagu puudusiwad kattel
jalad, seda enam, et me muidu ialgi kõrgemate
olemuste sõitmise eest ei kuule, olgu siis wanapagana
sõitmise eest.

Kattu wanfri kohta räägitakse, et see enamasti
wäikene olla, mõne korra kolme rattaga koguni. ³⁾
Wanker sõita ise, ilma et keegi tõmbaks. Kätt is-
tuda wanfris ja näidata, kuhu wanfril tarmis

¹⁾ Aus dem inneren und äußeren Leben der Esten,
Ist. 423.

²⁾ Rodused jutud, I., № 44.

³⁾ F. Jung'i Muinasaja teadus eestlaste maalt, II,
Ist. 233.

õita. Ja kohe minna wanker sinna, kuhu katt näidata. Jälle teisel nähtakse arwamine walitsewat, nagu ei puuduks kattul sõiduloom wankri ees. Katsjagi sõidab katt.

Inimese näol ilmudes wõtnud katt enesele wäga sagedasti halli wanamehe kuju. Aga ka musta mehe kujul ilmunud ta tihti, harwem naesterahwa ehk halli poisi kujul. Suure-Jaanis teatakse, et katt preili näol wäiksest ojast kiviide wahelt kalu ja konna püüdnud. Mis ta konnadega teinud, seda ei welda. Ka sõldati näol ei jäänud katt tulemata.

Loomadest näitse katt hää meelega kitsse, koera ja kassi kuju armastanud olemat. Kitsse näol tulles rääkinud ta ometi inimese keelt. Antud talle sedamaid õige wastus, läinud ta wiga tege-mata oma teed. Korra kahtnud Holstres pere leiba silgu poolwette. Kits tulnud uksest sisse, hüüdnud ije: „Ime lugu, pere kastab selget kärjemett!“ üks tüdruk wastanud kohe: „Mis ime see on, et pere kärjemett kastab, aga see on ime, et kits kõneleb!“ Paha meelega läinud katt kohe oma teed, ega wõinud midagi kurja teha. Ei saanud ta aga silma-pilk sündlikku wastust, tapnud ta ilma armuta.

Hiiregi näol ilmub katt. Pinnu näol üksi ei tunta ta ilmutist.

Ülepää näitse ta moondamise kunstis näki jälgedesse astuwat. Nagu näkk, moondas katt ka enmast asjadeks. Wõttis keegi asja maast, wõttis enesele kattui maast. Katt kohe wõtjat tapma. Korra leidnud perenaene weetoomisel uue kandme pangi jaoks. Wana läinud just katti. Perenaene wõtnud aga leitud kandme ja wisanud põlewasse ahju. Pankudes ja hirmsasti pragisedes põlenud see jääl ära. Oles perenaene kandme pange pääle pannud, oles katt ta enese ja ta omased kohe ära tapnud. — Jälle korra leidnud mees wembla maast. Mees wõtnud wembla, pannud wankri pääle. Korraga näeb, wembla ajemel istub ta kõrwal

kollase kuuega mees, kes ennaſt kattu ütleb olevat. Ülepää laſeb kaff ennaſt tihti edaſi wiia, poeb wantri pääle ehk wahel koguni taſkuſje.

Runa mujal arvataſje, et kaff ilmunife järele kohe tapab, räägitafje Wirumaal, et enne kattu ilmunift kolmel ööl kaks wäga wana, halli meeft majas käia, üks suurem, teine wäikſem. Need tor-gata kattu ohwreid teras-oradega ja anda neile ſiis ſihwi nuusutada. Need mehed rääkinud keelt, mis toaſolijad küll kuulnud, aga ſugugi ei mõiſtnud.

Ülepää tuntafje mitmet ſeltſi kattu. Wahet tehtafje nende wahel wärwide järele. Nii räägi-tafje muſtaſt, roheliſeſt, punaſeſt ja halliſt kattuſt. Röige kangemaſs ja kardetawamaſs arvataſje muſta ja roheliſt kattu. Muſt kaff ilmunud muſta mehe näol, muſt kuub ſeljaſ, wahel muſt kepp käeſ, roheline aga roheliſe poiſi näol, roheline kepp käeſ. Et aga kaff alati inimeſe näol ei tulnud, ei wõi-dud ifta teada, miſſugune kaff ilmus. Kuhu need kaffud korra pääſnud, ſääl olnud lage taga. Need tapnud ſilmapiſluga.

Mõne korra ilmunud kardetaw kaff wähem hõela kaffuga ühel ajal. Korra tulnud Keila kihelkonda Viikwa külaſſe wõõraſ naeſterahwas. Ta nimeta-nud ennaſt kaffuſs, liſanud aga juurde, et ta kuri ei olla. Subanud aega mööda tappa, et külarah-waſ mahti ſaakſ üht teiſt maha matta. Tõotanud muift eluſſe jätta, et inimeſe ſugu hoopis ära ei laokſ. Wääna wallaſ aga möllata hirmuſ kaff; ſee tappa külatäie rahwaſt korraga ära; jelle eeft pidada Viikwa rahwaſ ennaſt hoidma.

Halliſte pool räägitafje weel kolmeſt ijenime-liſeſt kattuſt ¹⁾. Üht hüütafje kirjutuſe, teiſt nime-tamiſe, kolmat hõitamiſe kaffuſs. Kui ſügawaſſe niisugune kolmiſſigamine tõeſti rahwa ſügarwamateſſe

1) Eſiwanemate warandus, lht. 61—62.

ridadesse tunginud, selle kohta ei julge ma kindlat otsust teha.

Kirjutuse kattuks nimetatud niijuguft katt, kes oma ohwrid kirjutuse järele nõudnud. Selgemini öeldud: ta waadanud raamatust järele. Kelle nime ta iganes raamatust leidnud, selle inimese ta ohwriks wõtnud. Kelle nimi raamatus puudunud, sellele inimesele ei teinud ta midagi wiga. See katt tulnud wahel ööse halli mehe näol tuppa, ühes käes küünal, teises lepp, raamat kaenlas. Waadanud raamatust küünla walgusel järele, kas oma lepiga ohwriks määratud inimese külge puutub.

Kirjutuse kattuga wõidud mõni kord kaubelda. Korra tulnud niijugune katt ühe wanamehe juurde. Wanamees elu pikendust paluma. Katt wastanud: „Sa oled küll mu raamatusse kirjutatud, aga siisgi annan sulle aasta aega!“ Alles aasta pärast tulnud katt meest uuesti nõudma. Jälle mõni kord petetud koguni seda katt. Korra põgenenud mees katt eest üle jõe. Katt kutsunud küll meest tagasi ja ütelnud, et mehe nimi ta raamatusse kirjutatud, aga ei mees läinud. Teise korra põgenenud mees katt eest kuuse otja. Katt käskinud maha tulla, aga mees ei tulnud. Mees pääsnud õnnega katt käest ära. Jälle korra põgenenud naene ta eest ahju. Katt otsinud naist, selle nimi kirjas seisnud, aga ei leidnud.

Nimetamise katt selle wasta tapnud igaihe, kes temaga rääkinud ehk ta nime nimetanud. Korra näinud tüdruk: kanamuna weerenud õue pääl. Tüdruk ütlemas: „Waata, kanamuna weereb!“ Sedamaid tapnud katt, kes kanamuna näol ilmunud, tüdruku ära. Teise korra näinud pererahwas niijamasuguse juhtumise. Kõik rääkinud sest. Kohe jurnud kõik ära, sest et kõik katt nime nimetanud. Kusgil küsinud isa lapse käest: „kus ema on?“ Laps wastanud: „Ema läks wälja, wäike koer jooksis järele!“ Nii pea kui laps need sõnad üteli-

nud, langenud ta furnult maha. Kattu ajal pidanud inimesed sellepärast alati juures kartuses elama. Võõrast asja nähes ei julgenud nad ialgi suud lahti teha. Aga julged ei võinud nad selle päälegi olla, et katt ennaft mõneks neile ju tuttawaks asjaks ei moondanud. Kõige paremaks peetud sel põhjusel kattu ajal täielikku suupidamist.

Hõikamise kattuks hüüti kolmat seltsi kattu sellepärast, et ta ise ikka hõikas ja inimesi arwateles wastu hõikama. Wastu hõikaja langes aga alati ta saagiks. Korra olnud emal tütar haige. Dõse kuulnud tütar, ema hõiganud teda. Tütar hõiganud wastu. Waewalt hõiganud tütar, kui katt ta tapnud. Emagi kuulnud kattu hõikamist. Ema tahtnud tütart keelda wastamast, aga juba olnud hilja. Teise korra tulnud katt majasse ja hüüdnud taluema. Ema tundnud kattu kawalust. Ei wastanud. Weel hüüdnud katt kaks korda, aga ei saanud mingisugust wastust. Paha meelega läinud ta toast välja. Väljas hõiganud teisi. Teised wastanud. Kes wastanud, need furnud.

Raunis üleüldiselt ustakse, et katt tawalisesti bösel käis oma ohwrid pärimas. Majasse sisse minnes torkab ta ikka ohwrid kepiga. Kellesse ta ei puutu, jääwad elama. Muidu arwatakse weel, et kelle päitses katt käinud, see jäänud elama, kelle jalutses, see furnud ära. Kepiga torgates ütelnud katt tawalisesti: „Küps!“ Korra puutunud ta ühe wanamehe jala külge kepiga aga ütelnud ise: „Toores!“ See wanamees jäänud elama. Sinna, kuhu katt kepiga torganud, jäänud wanamehele ometi suur must auk nagu pardi noka ase järele¹⁾.

Weel räägitakse, et kui keegi kattu näinud, aga nähes ennaft ei liigutanud, see siis kattust puutumata jäänud. Niisama wähe tohtinud kattu

¹⁾ Neljas Rahwaraamat, nr. 58.

nägija häält teha. Korra tulnud katt pulmama-
jasse. Kõik pulmalised maganud. Minult üks
wanamees ei ole maganud. See wanamees näinud
katku, aga olnud waguşi nagu hiir. Katt kuulnud,
aewastanud, kuulnud jälle, pannud ukse kinni ja
ütelnud: „Siit pole midagi saada! ¹⁾ üleüldine
arwamine ometi näitke sinna poole kalduwat, et
katt inimeste waguşiolemisest midagi ei hoolinud.
Palju enam torkas katt just waguşasti magajaid
oma oraga. Minult need, kes kuzgil warjulises
paigas magasiwad ja säält katku nägiwad, jäiwad
elama, kui nad endid waguşi hoidsiwad. Siidla-
sed teawad jutustada, et katt korra Hellamaal
ühe maja akna taga hüüdnud: „Kes mind näeb,
see sureb, kes mind ei näe, jääb elama!“ Toas
olnud nimelt hulk rahwast koos tantşupidu pida-
mas, suuremal jaol olnud pääd soojad otşas.
Katku hüüdmisest hoolimata tahtnud sooja pää-
tõttu igauks ometi tähtşat wõõrast näha ja tungi-
nud suure õhinaga akna äärde. Kes katku näinud,
kukkunud maha ja surnud ära. Minult need jäänud
elama, kes teda üle teiste pääde ei ulatanud nägema.

Wiljandi pool teatatakse katku kohta weel rää-
kida, et ta laadalgi käinud saaki otşimas. Laadale
ilmunud ta tawalisesti halli wanamehe näol, kepp
käes, kepil nagu kala şaba otşas. Laadal seganud
ta kepiga şaianaeste şaiu ja puutunud kõrtsmikkude
wiinawaatide külge. Kes siis katku kepi puuduta-
tud sööki ehk jooki maitşnud, see kohe surnud.

Mõne korra kartnud katt päewa ajal käia, õi-
gem sõita. Kartnud, et inimesed ta ära tunnewad
ja siis eest põgenewad. Pidanud wõşist rändamist
paremaks. Katt maganud siis mõne korra päewa
ajal. Korra maganud katt şeda wiisi Kareda wäl-
jal. Norisenud ise nii kangeşti, et kümne werşta
pääle norisemist ära kuulnud. Inimesed jooksnud

¹⁾ Rodused jutud I., nr. 44.

jeda kuuldes metsa palku, et kätt neid kätte ei saats. Kätt aga maganud kolm päewa, enne kui unest üles ärkanud.¹⁾

Õditudel juhtunud kattu wantrile wahel äpardus: mõne korra kattenud telg, teise korra ratas. Wankri parandajale inimesele näitas kätt niisugusel korral alati suurt-meelt üles. Ei ses tükis, et parandajale waewapalgaks tündri kulda oleks kinkinud, ei, kätt arwab sellega ju küllalt hääd tegewat, kui ta oma aitaja hinge jättis. Tundsiwad inimesed siiski hädasolija ära, ei mõtelnudgi nad appi mineku pääle. Korra tahtnud kätt Kilingist läbi metsa Kilingi wäikse külasse minna. Metšas suur, pehme soo ees. Kätt ei hoolinud soost, waid tormanud wihatuhinas sohu. Wajunud aga kohe sügawasse soo sisse. Küll karjunud, nii et linnudgi metšas wärisenud, aga appi ei läinud talle keegi. Sinna ta jäänud. Soo kannab sest saadik Kattu-soo nime.

Korra tahtnud kätt Pilištweres Rasši külasse minna. Jõel olnud aga wäga lagunenud sild pääl, ei pääsnud sillast üle. Pahase meelega pööranud ümber ja sajatanud ise: „Rasši küla jätan muhkude ja paisete hoolets!“ Sest saadik olla muhud ja paised Rasši küla nuhtlus.

Hirmsa waenlase wastu otsiti abinõuusi. Hääd nõuu annab selle poolest korra kattupois: „Mine ehita metsa enesele maja ja ela jääl oma perega. Ela jääl jeni kui hunt hakkab loomi wihtama.“²⁾ Kattupoisi õpetuse järele peab inimene ennast teistest ära lahutama ja metšas üksi asuma. Seda wiisi mõib ta ennast koleda tõbe eest hoida. Ja me kuuleme tihti, et kõik, kes inimeste hulgast metsa põgenenud ja jääl elanud, kattuist puutumata jäänud.

1) Kodused jutud I., nr. 44.

2) Kodused jutud I., nr. 43.

Kõik ei tundnud ometi niisugust abinõuu ega võinud seda täita. Need katsujinud endid mitmel viisil katku küüsi päästa. Patriisaarel hüüdnud üks wanaeit müristamise ajal sisseastujale katkule waljusti: „Tere Jumala nimel!“ See teretus mõjunud katkusse nii, et ta kõhe saarelt lahkunud.¹⁾

Osalt aidanud, kui majarahwas asemed põrmandule maha teinud ja walgeis riides asemele maha heitnud. Pääle selle pandud iga päitse otja kolm küünalt põlema ja olnud nii wagu nagu ial võimalik.²⁾

Niisama warjanud iseäralik magamise wiis mõne korra katku eest. Nagu tähendatud, käinud katk ikka ühel pool woodi otjas, mitte kahel pool. Seda teades heitnud inimesed tihti nii põrmandule magama, et ühel pää, teisel jalad säälsamal pool seisnud. Tulnud katk niisugusel korral tuppa, jäänud ometi teine magaja ikka elusse.

Hiiumaal andnud katk ise korra sarnase õpetuse naesele, kes ta palwele läinud, et teda ei tapaks: „Tooge õhtul õled tuppa ja heitke kõik põrmandule magama, aga nii, et ühel pää, teisel jalad. Magage nagu sead pahas!“ Naene heitnud omas- tega nii magama. Õlkel tulnud katk tuppa, wadandud uksest sisse. Hüüdnud ümber pöördes: „Need on sead, kes siin magawad!“ ja läinud oma teed.

Korra wõitnud üks wõõras mees katku järgmisel viisil ära.³⁾ Wõõras mees tulnud ühte talusse öömaja paluma. Majarahwas elanud kanges katku kartuses. Wõõras aga ütelnud, et ta katku ei kard. Kesköösel tulnud must poisj tuppa, kepp käes, torganud sellega toasolijaid ja ütelnud:

1) Esiwanemate warandus, lhf. 58—60.

2) Kolmas Rahwaraamat, nr. 36.

3) J. Jung'i Muinasaja teadus eestlaste maalt, lhf. 222—223.

„Küps!“ Võõras mees seda nähes karanud katku juurde ja visanud talle raha kaela. Katk kohe uksest välja põgenema. Välja minnes heitnud katk puukoorest karbi enesest ära. Hommikul olnud kõik majarahwas terved nagu ennegi. Katk aga kadunud jäädavalt jäält ära.

Tarvastu pool arvatakse, et siis katkust lahti saadud, kui mõni asi pahemasse kätte mõetud ja sellega katku löödud. Riisuguse löömise pääle põgenenud katk ära. Korra ilmunud katk Tarvastu karjamõisas kassi näol ja teinud jäl oma tükk: hüpanud ja karanud keldris ühe piimapüti päält teise pääle, ühe võinõuu otsast teise otja. Seda viisi tahtnud katk keldris olijaid avateleda enesega rääkima, et neid siis tappa. Keldris olijad saanud ometi selgesti aru, et kaks keegi muu ei ole kui katk. Sellepärast ei avanud keegi juud. Viimaks mõtnud üks mees kulbi pahemasse kätte ja katsunud kulbiga kassi lüüa. Hoop juhtunudgi pihtra minema. Kohe kadunud katk ja kõik inimesed pääsnud hingeda ära.

Suures-Jaanis jutustatakse, et hiied katku eest warjanud. Önniste küla rahwas tõmmanud oma külale punase lõnga ümber, et katk näeks, kust saadik hiite võim ulatab. Katk käinud hiie kalda all pea väikse koera näol, kuljus kaelas, pea väikse lumivalgete juukstega tütarlapse kujul. Üle lõnga ei julgenud ta külasse minna, vaid nutnud: „Oh ma waene laps! Kuhu pean ma nüüd saama! Ei rahwas pööra, ei parane!“ Korra usaldanud ometi külasse minna ennast soojendama, aga wiga ei tohtinud teha. Et keegi hiie kaldal külas katku kätte ei furnud, hakatud seda küla Önniste külaks hüüdma.

Kui katk päewa ajal ilmunud, olnud ikka kõige parem abinõuu ta vastu waitolemine.

Kus aga ülemal tähendatud ettevaatamise abinõuuisid ei tuntud ehk tähele ei pandud, jäl laastas

katt koledal kombel. Hiiumaa jäänud ühe katku järele inimestest nii tühjaks, et ainult kaks inimest leitud: üks Rõigi kiriku juures ja teine Sarwe ninal. Hääle pääle leidnud nad wiimaks üksteise üles. Maa olnud tühi, et hääl nii kaugele kostnud.

Jälle ühel katku ajal teinud katt inimestest maa nii lagedaks, et ainult teise linna teine inimene elama jäänud. Mees hakanud wiimaks mõtlema: tarwis õige vaatama minna, kas kuskilt inimesi ei leia. Läinud teise linna. Leidnud liiwast inimese jala jäljed. Need olnud elusse jäänud naesterahwa jäljed. Naesterahwas näinud meest tulewat. Urwanud katku olewat. Pugenud keldrisse varjule. Mees otsima. Küll hüüdnud, aga ei naesterahwas vastanud. Wiimaks tulnud naesterahwas ometi keldrist välja. Mõlemad olnud ütle mata rõõmsad, kui üksteisega kokku saanud, ja heitnud kohe paari.

Sarnaseid lugusid kuuleme ülepää rahwa suust õige rohkesti. Suure-Jaani jäänud tüdruk Lõhweresse ja poisj Wastemõisa elusse. Poisj läinud wiimaks igawuse pärast inimesi otsima. Otsimisel leidnud ta inimese jäljed. Rõõmu pärast tulnud talle pisarad silma ja ta andnud jälgedele suud. Tüdrukuga kokku saades heitnud nad paari. Nende sugu olla praegune Suure-Jaani kihelkonna rahwas.

Peaegu niisama räägitakse Naanu-Naani kohta Karulas. Jäärjas jälle lastakse Pauliste Jaak härjapaariga kõik külarahwa maha matta. Wäsinud üks paar härgi, toonud ta külast teise ja teinud oma tööd edasi. Minult Jaak jäänud elusse.¹⁾ Toris Ori külas surnud niisama inimesed kõik ära, et enam matjaid ei ole olnud. Siis tulnud üks wõõras naene surnuid sinna matma. Hauda walmis tehes surnud ta isegi oma tehtud hauba ära.²⁾

¹⁾ J. Jung'i Muinasaja teadus eestlaste maalt, II, lhf. 43.

²⁾ Eälsamas, lhf. 70.

Jäärjas wedanud Kulli talu sulane Wolmar kattu ohwrid ilma puusärgita härgadewanfriga Miku-nõmme mäele kalmu. Wiimaks tulnud katt Belikse wesketaami pääl furnumatja Wolmari enese kallale. Wolmar hakanud wastu. Löönud kattu raudlabidaga furnuks, aga langenud isegi furnult kattu lõrwa. Seft saadik ei furnud keegi enam kattu kätte. Keilas selle wastu lastakse katt ise wiimaks furnumatjaks hakata. Wäänas ei leitud enam furnute matjat. Ei aidanud muu nõuu kui katt ise pidanud oma furnuid maha matma hakkama. Pannud nad oma wanfri pääle, millega muidu ise sõitnud, wedanud Lamebi mäele ja matnud nad sinna maha.

Kui nüüd katt tõesti nii hirmsasti möllas, siis võib rahwajutu järele kergelt maa laastamist mõista. Enneks kõneleb ajalugu hoopis teisiti, kui rahwaluule. Ajalugu tunneb küll umbes kümme kattu aega, aga ei näita ühestgi, et see maa rahwast oleks tühjaks laastanud. Sadade ja tuhandete kaupa päris kole waenlane küll ohwrid, wiis mõni kord enam kui poole osa inimesi hauda, aga nii hirmust tapatalgust, nagu rahwaluule jutustab, ei ole ta ialgi pidanud. Rahwaluule on seega kattu koledamaks maalinud, kui ta tõe poolest olnud. Mis ime ka: kattude ajast on aastasadadid mööda läinud — wiimaseft ligi paarjada aastat — ja selle aja jooksul wõis rahwas kattu mõnesuguste luuleehedega ehtida. Sajal kombel saadetakse teda rahwasetta ja pandakse wahel päris mardisandi riidesse: must kuub selga, walged siidisukad jalga, kolmenurgeline kübar päha, walge kepp kätte!

Kui palju luuleehteid esiwanemad kattule ka külge riputanud olgu, tunnistab kattu kirjeldamine ometi nende terawat silma. Uuemal ajal alles on õpetatud mehed aru kätte saanud, et loomad kattu laiali laotawad, nimelt hiired ses tüftis esimeses reas seisawad. Hiired langewad ise kattule saagiks, aga kannawad enne seda kattu-idud laiali. Selle

aru saidvad esiwanemad ju aastasadade eest kätte. Me kuuleme mõnegi korra, et kaff hiire näol ilmu-
nud, weel sagedamini aga koera ja kassi näol. Esiwanemad mõistisid ära, et hiired, koerad ja
kassid kaffu idusid laiali kannawad. Sellepärast
kujutasidwad nad neid nagu päris kaffu.

Mitte vähem ilma põhjuseta ei ole, kui esiwa-
nemad kaffu jälle wahel inimese näol arwasidwad
ilmuwat, aga ka mõnele sõitjale wanfri pääle astu-
wat ehk koguni tasku pugewat. Niisama nagu
loomad kaffu-idusid edasi kandisidwad, tegisid
seda ka inimesed. Nimelt kannawad inimesed tawali-
sesti pikema maa pääle edasi kui loomad, kes harwa
pikemat teekonda ette wõtawad. Wiimase kaffu
ajal wiinud üks rättssepp rahwajutu järele kaffu
Pärnust Hanilasse. Rättssepa sugulased surnud
Pärnus kaffu kätte. Rättssepp läinud wara pärima.
Wiinud surnud sugulaste asjad koju kaasa. Asja-
dega wiinud rättssepp aga kaffugi. Rättssepp lange-
nud kõige päält ise kaffule jaagiks ja selle järele
weel palju ümberkaudist rahwast. Mis ime siis,
kui rahwas rättsseppa ennast hakkas kaffuks pidama
ehk kõige vähemalt arwama, et kaff ennast ühes
rättssepa kaasa toodud asjaks moondanud. Rätts-
seppa ennast oma walla rahwas ju tundis ja teda
kaffuks ei wõinud arwata. Kui aga rättssepp kus-
gil wõõras paigas tee pääl seisatas, kus rättsseppa
ei tuntud, sääl tõusis jutt, et rättssepp päris kaff
olnud. Rodupaigas wõis aga seda ennemini kõne
wälja minna, et kaff kas rättssepa wantrile roninud
ehk ennast mõneks asjaks moondanud ja rättsseppa
ennast Pärnust ära lastnud wiia. Rahwa arwa-
mine läks sarnasel korral tõest ainult nii palju
lahku, et mitte asi ise kaff ei olnud, waid kaffu-
idud asja küljes wiibisidwad.

Ühes tükis on rahwas oma arwamisega õigelt
teelt hoopis kõrwa läinud, nimelt et kaff oma edasi-
wiitjale kahju ei ole teinud. Wiimne arwamine ilmub

ometi enam ükshikult, arukorral. Selle vastu teatasse enam üleüldiselt, et katk sellele paha ei teinud, kes teda äparduses aidanud. Kuid niisuguseid katku äpardusi peame juba luuletodeks lugema. Ehk tahame neid seisma jätta, siis võime neid katku edasikandja äparduseks lugeda.

Laenas keegi mehele, kes katku wantril edasikandis, kattenud ratta asemele uue ja jäi ratta andja katkust puutumata, siis võib niisugust juhtumist ometigi loomulikult teel seletada. Ratta andja võis ennast kuidagi katkuse kohaga kokkupuutumise eest hoida ja seda viisi katku küüsiist pääseda.

Nahwa arwamine aga, nagu oleks katk õõseti oma kepiaga või raudoraga mööda majasid käinud inimesi torkimas, langeb täiesti luulewalda. Sinna-
samasse tuleb lugeda, nagu oleks ikka see katku küüsi langenud, kes katku nähes katku enesega midagi rääkinud ehk katku kohta mingisuguse tähenduse teinud.

K n k k.

Gesti muinasusus on kufel tähtis ase. Nimelt kardab wanapagan kufke kurjasti. Wõtku ta nii juuri etterwõtteid ette kui iganes tahab, tuleb kuff oma lauluga wahela, wanapagana etterwõte kofhe nurjas. Wahel ehitab wanapagan filda, wahel linna, wahel teeb muud tööd, — jääb astub kuff platsi ja ilma ajawiitmata peab wanapagan kannad wälkuma panema. Siin ja jääb näidatakse mõnda pooleli jäänud wanapagana alustatud tööd, mille pooleli jäämise süü ainult kufe kaela langeb. Nii pea kui kufe laul kõrwu kostab, ei wõi wanapagan enam muud kui peab põgenema, nii rutuline ja hädaline asi ka ees olgu.

Kuff saab mõnelegi inimesele hädaohus ära p ä ä st j a k s. Wanapagan kipub inimest õnneks wõtma, üks filmapilt weel ja inimene sattuks wanapagana küüsi, aga jääb kõlab kufe laul ja wanapagan põgeneb, nii mis tuhk ja tolm taga. Mõni nupumees, kel kardetaw tükk ees ehk kel kokkupuutumine wanapaganaga ette teada, wõtab enesele kufe kilbits kaasa. Tormab wanapagan kallale, hoiab inimene kufe enese ees ja warsti raugab wanapagana wägi. Iga kord ei lasse wanapagan ennast ometi paljast kufest tõrjuda. Ei aita enam muu asi, siis katsutakse kuff kunstilikult laulma panna ja — nüüd on wõit meie.

Pühidalt: võtku panapagan ette, mis iganes võtab, kuke laul paneb teda igal ajal põgenema.

Otse niisamasugusets muutub lugu ka kõigi nendega, kes kuidagi viisi wanapaganaga ühenduses seisavad ehk kuidagi viisi kurjade liiki langewad. Tondist päästab kull inimese lahti, kodukäija kihutab kull sedamaid oma teed. Missugust nime pahad waimud ka kandku, kulle kardawad kõik nagu tuld.

Ühe Wõnnu wana jutu järele laulab kull korra koguni wanapaganaid hulga kaupja furnuks. Minu arvates tuleb jeda ütlust ainult nii mõista, et wanapaganad kuke laulu tõttu nii kiiresti põgenesiwad, et nad endid furnuks jooksiwad. Muidu mõiks sest waewalt aru saada, kuidas kuke laul wanapaganaid tappis. Sest tavalisest ei tee kuke laul wanapaganale mingisugust häda, kuid moondata ennast pimeduse wärstidele ometi nagu suurriiki kuuliks, mille eest võimalikult kaugele tarwis põgeneda.

Kalewipoeg kõneleb mõnda korda kukest, aga kuke suurt tähtsust ei astu meile silma. Tavalisest räägib Kalewipoeg „Looja kukest.“ Korra (XVII., 845—847) öeldakse:

Juba laulsid Looja kuked,
Laulsid Uku ukse pääalta,
Wanaija wärawalta!

Nende sõnadega tahaks Kreuzwaldt kukele taewasse aset anda. Sest ei saa küll, et kull Uku oma lind on, waid see oma lind peab peremehe juures asumagi. Tõesti kuulufse rahwa seas arwamist, et Loojal oma kull olnud. See kull hakanud kõige esmalt laulma, siis kõik maapäälised kuked taga järele.

Uga miks nimelt kurjad waimud nii kangesti kuke laulu kardawad? Esiwanemate arwamise järele mõisid kurjad waimud ainult öösi oma

tegemusel käia, päewa tulemisega lõppes kurjade waimude wägi ja wõimus. Kuff jälle on päewa kuulutaja. Kufe esimene laul kuulutab päewa tulemist. Seda ettekuulutamist ei unusta kuff ialgi ära.

Kufe laulu kuuldes teadsiwad kurjad waimud alati, et nende tegewus jeks korraks maa pääl lõpnud ja neil filmapill tarwis oma riiki tagasi minna. Tähendab ju ometi esimene kufe laul: taganege kurjad waimud! Teine: rahwas üles! Kolmas: tööle ja teele! Mõne korra juhtub, et kuri ennaft esimesest ja teisest kufe laulust eksitada ei lase, waid maa pääl weel oma asju edasi talitab. Kui aga kuff kolmat korda häält tõstab, siis ei aita wanapaganal enam muud kui kanda-dele walu anda. Kolmas kufe laul kuulutab ju, et päikese tõus üsna lähedale jõudnud ja öö walitsus täiesti otša saamas.

Nii wäga kui wanapagan muidu ka kuffe kardab, nii ütlemata rõõmustab ta ühel juhtumisel ometi kufe üle, sellega kokku puutudes. Sarnast rõõmu walmistab inimene wanapaganale, kui ta wiimasele eluta kufe, ütlen weel selgemini, tapetud kufe wiib. Meie rahwa rahaangu jutud teawad mitmest sajaft waranduseft kõneleda, mis wanal ajal „muru hõlma, mulla rüppe peidetud.“ Suurem jagu neist magab sääl praegu weel rahulikku und. Enamasti kõigil rahaaukudel arwab rahwas ometi wanapagana wahiti pidawat.

Eiisgi jutustawad mitmed wanad jutud, et mõnel mehel korda läinud mulla alt wanapagana hoiu alt suurt saati päewawalgele tuua? Kuidas see sündis? Nupumees leidis nõuu, ta läks musta kufega rahaaugule ja ohwerdas kufe wanapaganale. Musta kufe werd nähes muutus wanapagana meel haledaks ja ta andis kohe oma waranduse käest. Miks ei pidanud wanapagan rõõmustamagi, kui seda, kes teda muidu hirmutanud,

nüüd weriselt ilma eluta nägi olevat. Üks wanapagana waenlane oli kadunud. Selle hää meele pärast ei hoolinud wanapagan enam seni walwatud warandusest; rõõmuga jättis ta waranduse jellele, kes teda wihatud waenlasest päästnud. Mõni tegi wanapaganale koguni weel jeda rõõmu, et talle rahaaugul seitse musta kuke korraga ohwerdas. Meelde saagu weel tuletatud, et Kalewipojagi „muru hõlma, mulla alla maetud waranduse“ kättejaamiseks musta kuke ohwerdamist tarwis läheb. (Wõrdle XX., 86—106.)

Wist germanlaste mõjul nähtakse Kreuzwaldt Kalewipojas kukele pörgusgi aset andwat. Tüli tõusmise ajal pörgus jarwifuga:

Kuke laulis kaugeelta,
Roerte haukumise kärin
Kostis Kalewile kõrwa,
Kui ta astus alt maailma
Tundemata teederada.¹⁾

Kuke asumine pörgus jõdib muude rahwaluule teadete wasta.

¹⁾ XVIII., 378—382.

Wirmalised.

Kalewipoja 16. laulus kõneldakse pikemalt wirmaliste st.

Wirmaliste pärast käsiwad targad Lennukit metallist walmistada, sest ainult niisugune võib taewa tulistele wägedele vastu panna.

Raudne laew ehitatakse Kalewipojale ja niisugusega läheb ta teele. Enesele aga lasseb ta kuldkuue walmistada, pääle jelle weel riided hõbekarrast ülematele, raudkarrast rahwale, waskkarrast wanematele, teraskarrast tarkadele,

Sest et ilma otja ligi,
Põhjajanaela piirusella
Wirmaliste wehklemine,
Tulilaste tuiskamine
Rauda ei saa rikkumaie,
Karrast kuube kulutama.¹⁾

Nii wirmaliste wastawõtmise wasta walmistatud wiivad mehed teele minna. Sädemete saarel käimise järele ikka põhja poole purjutades jõuawad nad jäämägedesse. Lustilikult lendas aga Lennuk edasi, kuni wirmalised wiimaks neil peaaegu tee eest finni paniwad.

Waata wirmaliste waimud
Taewa alta taplusella
Hõbe oda wälgutelles,
Kuldatilpi kõigutelles
Paistisid laewa punetama.²⁾

1) Kalewipoeg, XVI, 244—249.

2) Kalewipoeg, XVI, 882—886.

Wirmaliste wehklemine nii ligidal laewa juures paneb laewamehed kohkuma. Teisiti aga Kalewipoeg. Ta ei tunne kartust. Kaljataades annab ta meestele julgust:

Laske wirmaliste wehid,
Sõbeoda wälgutused,
Kuldafilbi kõigutused
Tulekaari meile teha,
Kust me walge kumendusel
Kaugemale näeme käiki. ¹⁾

Kalewipoeg tunnistab wirmalisi koguni tarwilistuks. Kaugel põhja all on mehed pimedusesse jõudnud: üks öö neil alati.

Kuu ei tahtnud kaasa tulla,
Päike läinud ammu peitu! ²⁾

Pimedas öös teretab Kalewipoeg wirmalisi kui armsaid teejuhatajaid. Kui neid ei oleks, ei teaks ta laewaga enam kuhugile minna.

Armuandeks pannud Uku
Wirmalised wehklemaie! ³⁾

Kohkem seletust Kalewipoeg wirmaliste loomu kohta ei anna. Lennuk tungib wirmaliste walgusel edasi, lugulaul waitib aga nüüd wirmalistest enestest.

Kus Kalewipoeg meid hädasje jätab, peame vaatama, kas muu rahwaluule wirmaliste kohta selgemat seletust ei tea anda.

Kõige päält tähendame, et wirmalisi üleüldse ei tunta. Saaremaal ja Läänemaal kõigewähemalt ei tea sügawamad read wirmalistest midagi. Võib olla, et niisugune mittetundmine veel kaugemale ulatab. Alles uuem aeg on aga saarlasi ja länlasigi wirmalistega tutvustanud, kui wiimased ajafirjandusesjegi ilmusiwad.

¹⁾ Kalewipoeg, XVI, 891—896.

²⁾ Kalewipoeg, XVI, 897—898.

³⁾ Kalewipoeg, XVI, 899—900.

Wirmaliste afemele astub Läänes ja veel mujalgi „põhjawalgus,” s. o. wirmalisi nimetatakse jääl „põhjawalguseks.” Siisgi mitte alati. Veel sagedamini kuuleme ehk, et „taewas tapleb,” „taewas wehkleb.” Saarte pääl öeldakse veel: „taewas lööb lahti”, „taewas lööb lõhki (luhki)”, „taewas lähib,” „taewas lõfleb”, „taewas lotleb.”¹⁾ Muhulaste arvamise järele wehelda taewas ainult pühadel öödel.

Kaugemal lõunapool tuntakse aga juba wirmalisi. Kreuzwald nimetab need koguni „wiirmalisteks.”

Kuidas sünnivad aga wirmalised? Selle kohta annawad muhulased järgmise seletuse: Pühadel öödel lööb taewas lõhki. Taewa pragude ääres nähtakse kaks sõjameest. Need tungivad teine teise kallale. Sumal ei taha aga, et teine teise ära wõidab; sellepärast läheb ta wahela ja lahutab sõdijad ühest ära. Seda wiisi sünnib pragu, mille wahelt walguse jõgi maa pääle woolab.²⁾

See seletus ei ilmuta aga sugugi, kes need sõdijad on, kas inimesed wõi waimud. Taewa praost ei tea Wiedemann midagi. Ta räägib ainult sõdijatest, ilma et nimetaks, et neid kaks olnud. Tuliste mõõkadega tungivad sõdijad teine teise kallale. Kui mõõka mõõga wasta lööakse, tõusewad sädemed ja need sädemed põhjawalguse sünnitawadgi. Mõned arwawad endid mõõkade tõlinal wirmaliste ajal kuulwat.³⁾ Sõdijad üteldakse taewalused sõdijad olewat, aga kelle liiki neid lugeda tuleb, seda jätab Wiedemann ütlemata.

Mitmed ennemuistsed jutud ometi teawad, et wirmaliste sünnitajaid sõdijaid ainult inimesteks tuleb arwata, inimesteks, kes kuidagi wiisi kuntfi

1) Wiimased nimetused Osilianas, lk. 48—49.

2) Osiliana, lk. 49.

3) Aus dem inneren und äußeren Leben, lk. 458—459.

kätte saanud taewa alla sõdima minna. See eht teine asi muutub neil ratsuks, kelle seljas nad taewa alla kihutavad. Sääli segivad nad läbisegamini nagu mesilaste pere ja wehklemad mõõkadega. Sest wehklemisel siis wirmalistes sünnivad.

Wirmalisteks käijad asuda suurel metsas. Ohtu tulla nad rehetuppa ja künka põrmandu üles ja külmata odrad maha. Odrad targata üles, kaswada ruttu ja saada walmis. Mehed lõigata odrad ära, peksta, tuulata, jahwatada käsitawil ära ja keeta siis pudruks. Selle päale võtta igaüks peotäie peerga kätte, süütada põlema, panna ropsumõõga wõõ wähele ja hakata pudru sööma. Kes pudru süüa, see tõusta lendu. Lennata taewa alla ja hakata jälle üksteisega wehklema. Puumõõgad ei sünnitada wirmalisi, küll aga peerud peos. ¹⁾ Wirmalisteks minemine nähtakse siin pudrusöömise tagajärg olewat. Kes ühe wõõga walminud otradest feedetud pudru sööb, see wirmalisteks pääseb.

Teisendi järele ei ole midagi muud tarwis, kui wõõl lina lõugeti selga istuda ja kogu wiib lõuget istuja wirmalisteks. Nagu näha, on siin wirmalistes täiesti Sakamaa nõidadega ära wähetatud. Need nõiad istuwad luudade wõi muude asjade selga ja sõidawad läbi õhu Bloksbergile. Sarnaseid sõituseid nimetawad saarlased praegugi weel loksberi sõitudeks. Aga loksberi sõitjadgi ulatavad tihti taewa alla wirmalisteks.

Niihama nagu loksberi sõitudes on wirmaliste sünn ühes teisesgi jutus õige lihtsaks saanud. Ühel herral on iseäralik saan ja hobune, need annawad walguist enestest nagu päikene. Herral pole muud, kui istub saani ja kihutab hobusega taewa alla põhja poole. Sinna ilmub palju herrasid ja prouasid samasuguste saanidega ja hoostega. Sõitjad kihutawad läbisegamini, nii mis hirmus. Need

¹⁾ Kolmas Rahwaraamat, 33.

wirmalised ongi. Kuid niisugust wirmaliste sõitu võidud ainult neljapäewa õhtutel ette võtta.¹⁾

Hoopis isesuguse seletuse leiame E. Kirjameeste aastaraamatust. Sää! öeldakse, et wirmalised olla murueide tütrede, kes taewa all wihtlemas käia. Korra näinud üks noormees taewa all wehklemist. Noormees öhanud iseeneses: „Oh peaksin ma sinna saama, et ma aru saaksin, mis see ometi on!“ Sedamaid tõstetud noormees üles ja ju mõne silmapilgu pärast olnud ta taewa all murueide tütarde seas. Need wihelnud teda ja pesnud imepehme wihaga. Maa pääle tagasi saades hiilganud noormees nii, et kõik teda kartnud. Et noormees neiude juurde igatsenud, kuulnud ta palwet. Noormees võetud ülesse ja pandud põhjanaelaks. Sää! jooksta neid tantsides ta ümber, nimelt tähtede kujuk. ²⁾

Senistest arwamistest lahku läheb üks Pärnu-Wiljandi maa piirilt kuulnud arwamine wirmaliste kohta. Sää! pool öeldakse tihti, et kui wirmalised wehklewad, põhi siis pöörab. Põhjawalgust hüütakse teise sõnaga põhja pööramiseks. Põhja pööramine sünnitab seda imelikku valgust. Ka taewapööramisest räägiwad mõned. Taewas saada wähe teisiti pöördud, et teised ajad tuleksiwad. Pöördes paista päike maa takka taewa pääle ja see valgus sünnitada wirmalisi.

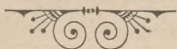
Wirmalistest usub rahwas, et need ikka midagi ette tähendada, hääd mitte, küll aga paha. Ei tähendada nad muud, kuulutada nad ometi halwu ilmu ette. Suured ilusad wirmalised tähendada aga tähtsaid asju ette, kas sõda, katku ehk nälga. Ligi 50 aasta eest olnud korra taewas hirmus punane Kohe selle järele tõusnud Krimmi sõda. Kui jaanuari-kuus 1872 imeilusad wirmali-

1) Runder, Eesti muinasjutud, lk. 13—15.

2) E. K. jeltsi aastaraamat 1890, № 68.

sed taewast täitsiwad ja lume üsna punaseks nagu veri wärwisiwad, kuuldi enamasti igalpool õhkamist: „Suur sõda tuleb! Lumi on üsna punane; nii palju walatakse inimeste werd ära!“ — Kui selle pääle warsti Kiirwa sõda algas, ütlesiwad wirmaliste seletajad kohe: „Eks me ütelnud, et sõda tuleb!“ — Jälle teised sõjaseletajad arwasiwad, et 1872. a. jaanuari-kuu wirmalised Wene-Türgi sõda ette tähendanud. Sääl walatud nii palju werd ära, nagu wirmalised seda kätte näidanud.

Uga wirmalised wehklewad ju iga talwe, mõne korra õige tihti, millal on sellepärast sõda tulnud? Wõi mõni muu õnnetus? Tulewad hädad, tulewad nad ilma wirmalisteta.

Uuenäod.

Vanemad inimesed usuvad kindlasti, et unenäod ei peta. Enam veel, nad usuvad kindlasti, et unenägudes meile meie oma kui ka teiste tulewikku selgesti ilmutatakse. Suuremale hulgale astub unenägu aga nagu kinnine luff silma ette, nagu luff, millele wõtit tarwis otsida. Mõni harwa wanem inimene nähtakse aga nagu Ilmarise juures sepa ametit õppimas käinud olewat, sääl on ta enesele wõtme tagunud, mis kõik unenäo lukud awab.

Kuidas on aga meie rahwa südamesse niisugune kindel usk unenägude tõsiduse kohta ilmunud? Seletust sellele küsimusele annab rahwa arwamine unenägude sündimise kohta. Kuidas sünnivad siis unenäod?

Kalewipoeg seltsimeestega heidab puhkama. Selle aja sees lähewad

Murueide tütrede noored
Kastefeiril kõpsatelles
Murudele mängimaie. 1)

Murul lusti lüües näewad murueide tütrede mehi murul magamas. Sedamaid murueide tütar-
del nõuu peetud:

Õetsejed, hellatsejed,
Vähme unda õmblemaie,
Nägujida näitamaie:
Roome kujud koidu eele,

1) XVII. 757—759.

Lõksutame lustikirjad
 Kalewipoja pähäje,
 Tehkem tüüki tõekirja,
 Walekirjad wahedele,
 Petiskirjad piludele.
 Lassem mehel magadesja
 Önnelikku aega õitsta,
 Kuulda kulla kägu kuffu,
 Hõbedase linnu hääalta! ¹⁾

Kalewipoja järele on siis murueide tütrede unenägude sünnitajad. Murueide tütrede toomad magajatele tõtt ja walet filma ette ja peawad ise lustimängi. See kujukude kudemine kestab seni, kuni „Looja kused laulawad Uku ukse päält,“ kuni linn lepikust ja kägu kuusikust hommiku tulekut kuulutab.

Lindude laul lõpetab murueide tütarde mängi unenägude kudemisel. Sedamaid peawad nad magajate juurest lahkuma ja koju poole tõttama, kust juba ema hüüab. Murueide tütarde äraminefuga lõpewad unenäod; magaja ärkab kas üles ehk magab ilma unenäota edasi.

Unenägude sündimist murueide tütarde kaudu ei kuule me muidu rahwa suust ialgi. Palju enam awaldab rahwas unenägude sündimise kohta hoopis isesugu arwamist. Et rahwas murueide tütarde abi sees tükis ei tunne, tahab küll see abi Kreutzwaldi leiduseks jääda.

Üheskoos unenäo sünnitajatega saagu Kalewipoja tähtsam unenägu kätte tähendatud. ²⁾ See unenägu aratab Kalewipoja seitsmenädaliseft magamisest, kuhu Peipsi tuuslar teda uinutanud. Kalewipoeg näeb, et keft maailma kõrge mäeküngas pilwedesse ulatab. Selle mäe sisse on Ilmarise poisid ilusa sepikoja seadnud, kus nad ööd, päewad salatöösid teewad. Seitsmekesi taowad poisid mehifft mõõka. Ilmarine ise istub kõrge kuldse

1) XVII. 775—787.

2) Kalewipoeg. XII. 514—627.

istmel ja waatab poiste tööd päält. Seni astub wõõras mees Ilmarise ette sepapoiste juurde ja keelab Kalewipojale mõõka walmistamast, sest et Kalewipoeg ei teada, mis mõõgaga teha. Kalewipoeg saab kohe aru, et wõõras keegi muu pole kui Soome sepa wanem poeg, kes siia tema pääle tuleb kaebama. Kalewipoeg tahaks Ilmarise ees sepapoja kaebtuse waleks ajada, aga uni peab nagu luupainaja ta keele kammitas ja liikmed nagu raudus. Higi woolab mööda otša, aga ometi ei saa ta enast liigutada ega jõua häält teha. Wiimast jõudu kofku wõttes saab Kalewipoeg sõna juust. Uni lahkeb nüüd korraga. Kalewipoeg märkab sedamaid, et terwe nähtus unenägu olnud.

Kalewipoja unenäos on ainukene kord, et Ilmarine lugulaulus ilmub. Siingi seisab Ilmarise ilmumine nõrkade jalgade pääl. Ükski rahwalaul ei astu lugulaulule appi tuge andma. Arwustuse tuulehoog lükkab Ilmarise sedamaid ta kuldse tooli päält maha. Terwe Ilmarise ilmumine on küll ilus lugeda, kuid kahju, et rahwaluule teda wõõraks tunnistab.

Kalewala paneb Wäinamöinen korra inimesed magama.¹⁾ See ei tähenda ometi weel, nagu oleks uinutamine alati Wäinämöise asi. Palju enam tuleb seda juhtumiseks arwata. Wäinamöinen tahab Sammo ära rööwida. Et takistajaid teele ette ei tuleks, arwab ta kõige paremaks inimesi uinutada. Seks wõtab Wäinamöinen taskust „uniseid“ nõelu, wõiab filmad unewõidega, paneb ripsmefarwad risti ja laskeb luffu filmalaud ja kohe jääb kogu Pohjola pere magama. Pere magab seni kuni Lemminkäise laulmine perenaise üles äratab. Kuidas uni muidu tuleb, selle kohta Kalewala iseäralikku seletust ei anna.

Kalewipojast ja Kalewalaft pöörigem filmad rahwa arwamise poole.

¹⁾ Kalewala, XL. 81—94.

Rahwa armamise järele võib igal inimesel hing magamise ajal ihust lahkuda ja mööda maailma uitma minna. Tawastu poolt ja weel mõnest kohast mujalt olen armamisi kuulnud, et igal inimesel kats hinge olewat; üks hing seisab surmani inimeses paigal, teine hing aga läheb magamise ajal mööda maailma „jalutama“. Mõned aga seletawad jälle: waim seista inimeses ikka paigal, hing aga käia kohaht väljas hulkumas. Üleüldiselt usatakse, et hing magamise ajal inimesest võib lahkuda.

Inimesest lahkudes võtab hing enesele hulkumiseks alati mõne hingelise kuu. Ka Skandinaavia mythologia teab rääkida, et magaja inimese suust hing hiire ehk ussi näol välja läinud. Esiwanemate armamine hinge rändamise kohta on wististi germanlastelt laenatud, siiski on meie rahwaluule laenu paremini ära ehtinud.

Hiirte ja usside asemel walmistasiwad esivanemad hingele lendawa olemise kuu. Inimesest lahkudes moondab hing ennaht enamasti liblikaks, sagedasti aga ka mesilaseks, kärblaseks. Need on tawalised hinge ilmumise kujud. Linnuks moondamist ei ole mulle silma puutunud, — rahwaluulest nimelt — niisama ka mitte tiirwadeta olemiseks moondamist.

Tiirwalisena lendas siis hing hulkuma. Mida hing niisugusel teekonnal nägi, seda nägi magaja unes, aga kõik suurendatud kujul. Lendas hing üle kõrre, nägi magaja üle mäe käimist; puutus hinge tiirw kastetilga külge ja sai tilgast märjaks, nägi magaja ennaht pooleni kehani wees wiibivat. Kuidas niisugune suurendamine dieti sündis, selle kohta ei anna rahwaluule otjust.

Hulkumise teekonnal juhtus hing lennates mõne korra nägema asju, mis tawaline film ei näinud. Tiirwadega wäiksena olemisena pääsis hing peaaegu igalepoole, igapidi wäga mitmesse niisugusesse

paita, kuhu inimene ei mõinud pääseda. Pääle selle nähtakse hingel veel iseäralist nägemise võim olevat. Hinge liblika film tungis igast asjast läbi. Hinge liblika film näeb ära, kus maa all suured warandused peidus seisawad ja wiib neist magajale teatust. Oskab inimene üles ärgates unenäos suurendatud pilti õigesse kujusse tagasi saata, leiab ta hinge nähtud warandused üles.

Korra näinud sulane, et magama heitnud peremehe juust wäike, walge liblikas wälja tulnud. Sulane karanud maast üles ja hakanud waatama, kuhu liblikas läheb. Liblikas tõndinud esmalt wee pangeist sanga mööda üle ja hakanud siis metsa poole lendama. Sulane filmnäolt taga järel. Metja jõudes keerlenud liblikas mõnda korda ühe wana tamme kännu ümber ja pöörnud siis tulnud teed koju poole tagasi. Sulane ikka järele. Sue pääl läinud liblikas jälle pange sangast üle ja tütkinud peremehe juust tagasi sisse. Peremees ärganud üles. Hakanud siis sulasele kõnelema, kuidas ta unes silda mööda suurest jõest üle läinud, kaugel metsas käinud ja jälle ühe tamme kännu alt hulga raha leidnud. Sulane ei lausunud peremehele omast nähtusest sõnagi. Ohtul läinud sulane aga tamme kännu juurde. Leidnud jaaht suure rahakatla.

Teise korra näinud üks mees rahaauku unes. Küll katsunud mees rahaangu kohta õõsise nähtuse järele wälja arvata, kuid asjata. Hädas läinud mees targa juurde ja seletanud targale unenägu. Tark kuulanud juttu päält ja juhatanud mehele unenäo järele selgemini rahaangu kätte. Mees läinud uuesti otsima ja leidnud nüüd tõesti unenäos nähtud rahaangu. — Mõnele targa juures käijale juhtunud ometi see äpardus, et tark — kelm rahaangu nägija effiteele juhatanud, kuulnud unenäo järele aga ise rahaauku otsima läinud ja tõesti suure waranduse ära toonud. Jäi tark niisugusel korral unenäo nägija filmis ka rumalaks targaks,

ei hoolinud ta sest midagi: rohke raha noos tasus lugupidamise kaotamise hästi ära.

Miks hinge väljaminemist magaja suust alati ei nähta, sellest küsimusest läheb rahvaluule waitides mööda. Kui magaja und ei näe, siis pole imeks panna, kui hing tiivalisena olemisena suust välja ei lenda. Liig tihti näeb ometi magaja und, ilma et ta ümber olejad hinge ilmumist näeks. Kas hing siis suust eemale minnes alles kindla kuju enesele võtab, või mis temaga sünnib, selle üle aru kätte ei saa.

